

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Νομικής
Μεταπτυχιακά Δημοσίου Δικαίου
Μάθημα «Συνταγματικό Δίκαιο», 2003-2004

Ελευθερία Έκφρασης
(αρ. 14, παρ. 1 του Συντάγματος)

Επιμέλεια

Ευτυχία Γ. Αρμένη

Περιεχόμενα

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

- α. Ελευθερία έκφρασης και ανθρώπινη αξία
  - β. Ελευθερία έκφρασης και δημοκρατία
- II. ΓΕΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
- 1. Προστατευτικό αντικείμενο
  - 2. Προστασία
    - α. Συνταγματική και διεθνής ρύθμιση
    - β. Γενικό περιεχόμενο δικαιώματος
    - γ. Φορείς και αποδέκτες
  - 3. Περιορισμοί
    - α. Γενικά
      - i. Νόμοι του κράτους
      - ii. Χρηστά ήθη
      - iii. Δημόσια τάξη – Δημόσια ασφάλεια
      - iv. Φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον
      - v. Τιμή
      - vi. Λοιπά δικαιώματα των άλλων. Ιδιοκτησία. Επαγγελματικά απόρρητο
      - vii. Αρχή της αναλογικότητας
      - viii. Αναστολή
    - β. Σύμφωνα με τα διεθνή κείμενα
    - γ. Ειδικές κυριαρχικές σχέσεις
- III. ΕΙΔΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
- α. Η ελευθερία γνώμης και πληροφόρησης στα ποινικά και πολιτικά δικαστήρια
  - β. Ελευθερία έκφρασης και ελευθερία διαφήμισης, σύμφωνα με τη νομολογία των οργάνων της ΕΣΔΑ
- IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ
- V. ΣΧΕΤΙΚΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ
- VI. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Συντομογραφίες

ΑΠ Άρειος Πάγος
Δι. Δικ. Διοικητική Δίκη
ΔΣΑΠΔ Διεθνές Σύμφωνο (ΟΗΕ) για τα Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα
ΕΔΔΑ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΕΔΑ Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Ελλ. Δικ. Ελληνική Δικαιοσύνη

ΕΣΔΑ Η σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΝΔ 53/1974)

Ν Νόμος

ΝΔ Νομοθετικό Διάταγμα

ΝοΒ Νομοθετικό Βήμα

ΠΚ Ποινικός Κώδικας

Ποιν. Δικ. Ποινική Δίκη

Ποιν. Χρον. Ποινικά Χρονικά

Σ Σύνταγμα

ΣτΕ Συμβούλιο της Επικρατείας

ΤοΣ Το Σύνταγμα

ΥΚ Κώδικας Κατάστασης Δημοσίων Πολιτικών Διοικητικών

Υπαλλήλων και Υπαλλήλων ΝΠΔΔ (Ν. 2683/1999)

Περίληψη

Η ελευθερία της έκφρασης άμεσα συνδεδεμένη με την ίδια την ανθρώπινη αξία, αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί για κάθε συντακτικό νομοθέτη ύψιστο αγαθό, άξιο προστασίας σε κάθε Σύνταγμα και Συνθήκη σχετική με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Θεμέλιο της δημοκρατίας, αλλά και συνέπειά της, προσφέρει σε κάθε φυσικό και νομικό πρόσωπο το δικαίωμα να διαμορφώνει, να εκφράζει, να διαδίδει ή και να αποσιωπά, καθώς και να διαδίδει γνώμες. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται όχι μόνο απέναντι στην κρατική εξουσία, αλλά και τους ιδιώτες, με την απαραίτητη κάθε φορά θεσμική προσαρμογή των συγκεκριμένων «συγκρουόμενων» δικαιωμάτων. Όπως κάθε δικαίωμα έτσι και η ελευθερία της έκφρασης υπόκειται σε περιορισμούς που τίθενται από το νομοθέτη ή από την ανάγκη προστασίας των

χρηστών ηθών, της δημόσιας ασφάλειας, του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, της τιμής και των δικαιωμάτων των άλλων, κυρίως της ιδιοκτησίας, και του επαγγελματικού απορρήτου, τηρουμένων σε κάθε περίπτωση των ορίων που θέτει η αρχή της αναλογικότητας. Περιορισμοί επιβάλλονται, επίσης, από τα διεθνή κείμενα που κατοχυρώνουν το σχετικό δικαίωμα και από τις ειδικές κυριαρχικές σχέσεις, στις οποίες τυχόν υπόκειται ο ιδιώτης.

Αξιοσημείωτη είναι η εφαρμογή του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης από τα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια, κυρίως ως προς το ζήτημα της διανομής εντύπων, των αφισοκολλήσεων, του εγκλήματος της περιύβρισης αρχής, των άσεμνων δημοσιευμάτων.

Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει η προβληματική σχετικά με το εάν η ελευθερία της διαφήμισης μπορεί να θεμελιωθεί στην ελευθερία της έκφρασης. Η ελληνική έννομη τάξη δεν δέχεται ότι η διαφήμιση με κερδοσκοπικό χαρακτήρα υπάγεται στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος, ενώ βήματα προς την αντίθετη κατεύθυνση κάνει σιγά σιγά η νομολογία του ΕΔΔΑ.

Abridgment

The freedom of opinion mainly(directly) connected to the human decency, constituted and it continues constituting for each syntactic legislator sublime good, worthy protection in each Constitution and Treaty, relative to the human rights. Foundation of democracy, but also her consequence, offers to everyone the right to add up, to express, to give out or even to hush up, as well as to receive opinions. This right is guaranteed not only opposite in the authority of the state, but also the private individuals, with the essential each time institutional adaptation of the "conflicted" rights. As each right thus and the freedom of opinion is subject to restrictions, that are set by the legislator or by the need of protection of virtuous morals, public safety, natural and cultural environment, the rights of other people, mainly the proprietary rights, and the professional secrecy, observed in every case the limits that places the principle of proportionality. Restrictions are imposed, also, by the international texts that guarantee the pointed right and by the special sovereign relations, in which perhaps beings the private individual.

Remarkable is the implementation of right of freedom of opinion from the political

and penal courts, mainly as for the question of distribution (delivery) of forms, the postings, the crime of reviling of public authorities, the obscene publications. Particular report requires the questioning with regard to whether the freedom of advertisement can be founded in the freedom of opinion. The Greek legal order does not accept that the advertisement with speculative character is placed in the protective field of article 14 par. 1 of Constitution, while steps to the opposite direction are made little by little by the case law of the European Court of Human Rights.

I. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

α. Συστατικό στοιχείο της προσωπικότητας και ιδιαιτερότητας του ανθρώπου είναι ότι έχει και εκφράζει γνώμες. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης είναι ότι μόνον ο άνθρωπος παράγει και αντιλαμβάνεται τις ιδέες, είναι κοινωνός της πνευματικής ζωής, μπορεί να έχει και να εκφράζει γνώμη. Η προστασία, συνεπώς, της ελευθερίας της γνώμης αποτελεί προστασία αυτής της ίδιας της ανθρώπινης αξίας. Η ελευθερία της γνώμης ανήκει στα δικαιώματα πνευματικής υπόστασης, στα δικαιώματα που περικλείουν και προστατεύουν την ανθρώπινη αξία.

Γι' αυτό κι η Γαλλική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη του 1789 χαρακτήρισε την ελευθερία της γνώμης ως «ένα από τα πιο πολύτιμα δικαιώματα του ανθρώπου». Τρία χρόνια αργότερα, στην αιμοδιψή εποχή της τρομοκρατίας, διαδηλώθηκε με περισσή διαύγεια η πρακτική σημασία της διαπίστωσης αυτής. Έγινε επίσης φανερό ότι η ελευθερία της γνώμης δεν αφορά μόνο ένα μικρό κύκλο διανοουμένων, αλλά και τον απλό πολίτη.

β. Η ελευθερία της γνώμης δεν ανταποκρίνεται μόνο σε μια εσωτερική ανάγκη του ανθρώπου, αλλά αποτελεί και μια *conditio sine qua non* της δημοκρατίας. Είναι πράγματι συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η κατοχύρωση της ελευθερίας της γνώμης σημαίνει κατοχύρωση του δημοκρατικού πολιτεύματος και αντίστροφα. Χωρίς την ελευθερία της γνώμης και της πληροφορίας δεν είναι δυνατή η διαμόρφωση γνήσιας κοινής γνώμης, χωρίς αυτήν δεν έχει νόημα ο έλεγχος των δημοσίων πραγμάτων και η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, χωρίς αυτήν δεν είναι δυνατή καμία δημοκρατική διαδικασία. Γι' αυτό άλλωστε τα οποιασδήποτε

μορφής και εντάσεως αντιδημοκρατικά καθεστώτα περιορίζουν ή και αίρουν την ελευθερία γνώμης ή τουλάχιστον την ελευθερία της πληροφορίας και εκμεταλλεύονται για σκοπούς μονόπλευρα φιλοκυβερνητικής διαμόρφωσης της κοινής γνώμης τα ΜΜΕ. Ιδίως μάλιστα την ραδιοτηλεόραση.

Ελευθερία της γνώμης είναι κυρίως ελευθερία των αντιφρονούντων, διότι οι εξυμνούντες την εξουσία ουδέποτε εμποδίστηκαν. Τα ανελεύθερα καθεστώτα ασκούσαν πάντοτε έλεγχο των ιδεών. Υπήρχαν απαγορευμένες ιδέες που ετίθετο υπό διωγμό και από την άλλη επιβάλλοντο συγκεκριμένες άλλες. Αντίθετα στο δημοκρατικό πολίτευμα όλες οι ιδέες είναι αποδεκτές με την έννοια ότι όλες οι ιδέες είναι ελεύθερες.

II. Γενικά ζητήματα

1. Προστατευτικό αντικείμενο

Το Σύνταγμα στο άρθρο 14 παρ 1 «Καθένας μπορεί να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του, τηρώντας τους νόμους του κράτους» προστατεύει την ελευθερία των στοχασμών, την ελευθερία της έκφρασης. Ο στοχασμός είναι συνώνυμο της ιδέας κατά συνέπεια λοιπόν, ο συνταγματικός νομοθέτης προστατεύει την ελευθερία των ιδεών. Ο όρος «ιδέα» πρέπει να εκληφθεί με την ευρύτερη δυνατή έννοια, ώστε να εξασφαλίζεται η μεγαλύτερη δυνατή προστασία. Σημαίνει την διανοητική ή αισθηματική αντίδραση ενός ατόμου σε ένα οποιοδήποτε εξωτερικό ερέθισμα. Δεν αφορά, επομένως, μόνο σε διανοητική εργασία, αλλά και σε αισθήματα. Ιδέα είναι επομένως οποιαδήποτε σκέψη, αντίληψη, κρίση κλπ. Ενώ όμως, η ιδέα αποτελεί πνευματική οντότητα ανεξάρτητα προς ορισμένο φορέα, η γνώμη εκφράζει την σύνδεση της ιδέας προς συγκεκριμένο υποκείμενο. Γνώμη είναι η προσωπική τοποθέτηση του ατόμου απέναντι σε κάποια ιδέα. Είναι συνώνυμη με την «πεποίθηση», την «συνείδηση», το «πιστεύω» συγκεκριμένου ανθρώπου.

Δεδομένου ότι η έννοια της «γνώμης» ή των «στοχασμών» ερμηνεύεται ευρύτατα, στοχασμό η γνώμη μπορεί να περιέχει ένα άρθρο αλλά και μια γελοιογραφία, μία μελέτη, αλλά και ένα ευθυμογράφημα, μια ομιλία, αλλά κι ένα τραγούδι, ένα κήρυγμα, αλλά και μια παντομίμα, ένα βιβλίο, αλλά και ένα αστείο, μια δήλωση στους δημοσιογράφους, αλλά και μια αγγελία στις εφημερίδες, μια πολιτική προκήρυξη, αλλά και μια εμπορική διαφήμιση, μια διάλεξη, αλλά και μια αφίσα ή μια επιγραφή στους τοίχους.

Η γνώμη διακρίνεται σε εσωτερική και εξωτερική (ελευθερία συνείδησης και ελευθερία έκφρασης). Η εσωτερική γνώμη είναι εκείνη, η οποία δεν έχει εκφραστεί και ανήκει στον ενδιάθετο κόσμο του ανθρώπου. Στην περίπτωση αυτή γίνεται ορθότερα λόγος για ελευθερία συνείδησης ή πεποιθήσεων, σκέψης, στοχασμών. Το Σύνταγμα προστατεύει κατ' αρχάς την ελευθερία της γνώμης ως αναγκαία προϋπόθεση για την ελευθερία της έκφρασης. Ο όρος «ελευθερία έκφρασης» αποδίδει κάθε εξωτερική της εσωτερικής γνώμης, ανεξάρτητα από την ειδικότερη μορφή με την οποία εμφανίζεται.

Στην χώρα μας επικράτησε, λοιπόν, ο όρος «ελευθερία της γνώμης». Ο αντίστοιχος αμερικανικός όρος «ελευθερία του λόγου» φαίνεται να έχει στενότερο περιεχόμενο, ενώ ο όρος «ελευθερία της έκφρασης» που χρησιμοποιούν οι διεθνείς συμβάσεις υπερέχει, γιατί δεν περιορίζεται μόνο στην προφορική έκφραση, αλλά περιλαμβάνει και την γραπτή, την έντυπη και την ηλεκτρονική.

2. Προστασία

α. Συνταγματική και διεθνή προστασία

Κατά παράδοση, τα Ελληνικά Συντάγματα προστατεύουν την ελευθερία έκφρασης και διάδοσης των στοχασμών. Το Σύνταγμα του Άστρους του 1823 προστάτευε τις δοξασίες, «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να κοινοποιώσιν άλλως τε και δια των τύπων τας δοξασίας των, αλλά με τους ακολούθους τρεις όρους...». Το αρ. 26 του Συντάγματος της Τροιζήνας του 1827 προστάτευε την ελευθερία των στοχασμών και της γνώμης «Οι έλληνες έχουν το δικαίωμα χωρίς προεξέτασιν να γράφωσι και να δημοσιεύωσιν ελευθέρως δια του τύπου ή αλλέως τους στοχασμούς και τας γνώμας των, φυλλάτοντες τους ακόλουθους όρους...».

Την ελευθερία των στοχασμών κατοχυρώνει το Σύνταγμα του 1844 καθώς και τα επόμενα Ελληνικά Συντάγματα . Κατά το αρ. 14, παρ 1 του ισχύοντος Συντάγματος «καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά , γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους».

Πέρα, όμως , από το Ελληνικό Σύνταγμα σχετικές διατάξεις περιέχουν ανέκαθεν όλα τα Συντάγματα . Κατοχυρώνεται επίσης, στις Διακηρύξεις της Αμερικανικής και της Γαλλικής επανάστασης , καθώς και στις Διεθνείς Διακηρύξεις των ατομικών δικαιωμάτων μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Έτσι το άρθρο 10 παρ 1 και 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) ορίζει : «Παν πρόσωπο έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν γνώμης, ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών , άνευ επεμβάσεως αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρο δεν κωλύει τα κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας (παρ. 1). Η άσκησις των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνας, δύναται να υπαχθή εις ορισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας (παρ. 2) ».

Σχετικό είναι και το άρθρο 19 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) που κυρώθηκε με το Ν. 2462/26.2.1997.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (European Convention on Human Rights) υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και τέθηκε σε ισχύ στις 9 Σεπτεμβρίου 1953. Αρχικά υπογεγραμμένη από δώδεκα (12) κράτη, η Σύμβαση έχει τώρα επικυρωθεί από τις περισσότερες Ευρωπαϊκές Χώρες. Προς το παρόν όλα τα σαράντα ένα (41) κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση. Αυτή καλύπτει με τα διάφορα πρωτόκολλα της κυρίως αστικά και πολιτικά δικαιώματα. Η Σύμβαση έχει αποδείξει ότι είναι μια πολύ επιτυχημένη Συνθήκη και δίκαια ονομάσθηκε «συνταγματικό όργανο της Ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» (J. Polakiewics and V. Jacob – Foltzer, *The European Human Rights Convention in Domestic Law* (1991) 12 HRLJ, Αποφ. ΕΔΔΑ Louizidou n Turkey (1978), series A, Vol. 310, 27, para 75). Τα έννομα αποτελέσματα που προκύπτουν από την εφαρμογή της ΕΣΔΑ διαχέονται τόσο στο εσωτερικό επίπεδο των εθνικών εννόμων τάξεων, όσο και στο επίπεδο της κοινοτικής τάξης. Στην Ελλάδα οι διατάξεις της Σύμβασης από της κύρωσης έχουν ενταχθεί αυτούσια στο εσωτερικό δίκαιο και μάλιστα με

αυξημένη τυπική ισχύ (άρθρο 28, παρ. 1, εδ. γ' Σύνταγμα). Ας σημειωθεί εδώ ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κυρώθηκε για πρώτη φορά με τον ν. 2329/1953 και εκ νέου μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας με το ν.δ. 53/1974 (ΦΕΚ Α 256).

Επιπλέον, η ελευθερία έκφρασης προστατεύεται και από το Σύνταγμα της Ευρώπης, όπως φαίνεται στο Σχέδιο Συνθήκης για την θέσπισή του. Στο άρθρο 11 του δεύτερου μέρους, με τον τίτλο «Χάρτα των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης» ορίζονται τα εξής: «Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης: 1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων. 2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές». Η Χάρτα των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, όμως, δεν έχει, τυπικά έστω, νομική ισχύ. Ουσιαστικά, όμως δεσμεύει τα κράτη μέλη, αφού το ΔΕΚ σε πλήθος αποφάσεών του καταφεύγει στη Χάρτα. Με την ενσωμάτωση, λοιπόν, της Χάρτας στο Σχέδιο Συνθήκης Συντάγματος της Ευρώπης και αν και εφόσον αυτή τελικά υπογραφεί από τα κράτη μέλη, η νομική ισχύ της Χάρτας θα είναι πλέον αδιαμφισβήτητη.

β. Γενικό περιεχόμενο

Η ελευθερία της γνώμης περιλαμβάνει ειδικότερα το δικαίωμα της διαμόρφωσης και κατοχής, της έκφρασης, της διάδοσης (ή αποσιώπησης), αλλά και της λήψης μιας γνώμης.

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την ελευθερία έκφρασης και διάδοσης των στοχασμών, ιδεών. Όμως οι ιδέες δημιουργούνται και υπάρχουν πριν από την έκφραση τους. Αποτελούν οντότητες του πνευματικού χώρου και δεν έχουν υλική υπόσταση. Έτσι, λοιπόν, προστατεύεται από το Σύνταγμα η ελευθερία της συνείδησης, η ελευθερία της σκέψης ως πνευματική διεργασία για την επεξεργασία των ιδεών. Εφόσον όμως δεν εξωτερικευτούν, δεν υπάρχουν στον εξωτερικό κόσμο και εύλογα θα υποστήριζε κανείς ότι δεν απειλούνται και κατά συνέπεια η ελευθερία της συνείδησης δεν χρειάζεται κάποια ιδιαίτερη προστασία.

Η μεγάλη σημασία, όμως της συνταγματικής προστασίας βρίσκεται στην εξασφάλιση των συνθηκών ελεύθερης δημιουργίας των ιδεών. Θα πρέπει δηλαδή να υπάρχουν τέτοιες συνθήκες, που να εξασφαλίζουν την ελευθερία της δημιουργίας των ιδεών. «Συλλογάται καλά όποιος συλλογάται ελεύθερα», έλεγε ο Ρήγας Φεραίος. Θα πρέπει, λοιπόν, να υπάρχουν τέτοιες συνθήκες, που να διευκολύνεται και όχι να εμποδίζεται η δημιουργία νέων ιδεών. Οι συνθήκες αυτές συνδέονται με την ελευθερία πληροφόρησης και την ελεύθερη κυκλοφορία των ιδεών.

Απαγορευμένη επέμβαση στο δικαίωμα διαμόρφωσης της γνώμης δεν συντρέχει με την απλή προσπάθεια ενημέρωσης και διαφωτίσεως, αλλά με την θετική ή αποθετική εκμετάλλευση της εξουσιαστικής θέσεως κάποιου. Για θετικές ενέργειες πρόκειται όχι μόνο στην ακραία περίπτωση της «πλύσεως εγκεφάλου», αλλά και στην μονομερή χρησιμοποίηση κρατικών πλαισίων (π.χ. του σχολείου ή πανεπιστημίου, της δημόσιας υπηρεσίας, των ενόπλων δυνάμεων) ή μέσων μαζικής επικοινωνίας (κυρίως της ραδιοτηλεόρασης) για την μονομερή προβολή ορισμένων ιδεών, απόψεων ή γεγονότων και την νόθευση ή παραποίηση άλλων. Αποθετική εκμετάλλευση της εξουσιαστικής θέσης του κράτους συντρέχει, όταν το κράτος συνδυάζει την μονοπώληση μέσων μαζικής επικοινωνίας με την αποσιώπηση ορισμένων απόψεων ή γεγονότων. Εδώ γίνεται σαφής η συνάφεια της ελευθερίας της γνώμης με την ελευθερία της πληροφορίας, η οποία όμως, μετά την αναθεώρηση

του Συντάγματος το 2001 απολαμβάνει αυτοτελή συνταγματική προστασία στο άρθρο 5Α .

Δεύτερη φάση της ελευθερίας της γνώμης είναι η ελευθερία να έχει κανείς ορισμένες γνώμες, χωρίς δυσμενείς γι αυτόν συνέπειες. Αυτήν την δεύτερη φάση εννοεί το άρθρο 19 παρ. 1 του Διεθνούς Συμφώνου (ΟΗΕ) για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα του 1966, που προβλέπει ότι "έκαστος δικαιούται να έχει γνώμες ανενοχλήτως" .

Το Σύνταγμα απαγορεύει ρητά την εξάρτηση της απόλαυσης των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις εκάστου και προστατεύει την ζωή, την τιμή και την ελευθερία όσων βρίσκονται εντός της ελληνικής επικράτειας, ανεξαρτήτως των θρησκευτικών ή πολιτικών τους πεποιθήσεων . Το Σύνταγμα προστατεύει επίσης την ελευθερία της καλλιτεχνικής, επιστημονικής, ερευνητικής ή διδακτικής (παιδαγωγικής) γνώμης και την ακαδημαϊκή ελευθερία . Όποιες γνώμες δεν υπάγονται στις ευρείες αυτές κατηγορίες που προστατεύονται από ειδικές συνταγματικές διατάξεις, υπάγονται στη γενική ελευθερία της γνώμης και στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος.

Απαγορεύεται λοιπόν, η επισύναψη δυσμενών συνεπειών σε οποιαδήποτε γνώμη, είτε με την έννοια της άμεσης ζημίας, είτε έμμεσα, με την έννοια της εξάρτησης της απόκτησης ή απόλαυσης ορισμένων ευμενών καταστάσεων ή δικαιωμάτων από τη διατήρηση ή διακήρυξη ορισμένης ή την εγκατάλειψη ή καταδίκη άλλης γνώμης. Κατά μείζονα λόγο απαγορεύεται η δημιουργία "εγκλημάτων γνώμης" .

Αξίζει να σημειωθεί, εξάλλου, ότι η ελευθερία της γνώμης σημαίνει ότι η γνώμη προστατεύεται αντικειμενικά, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο της , αλλά και από την αλήθεια των όσων εκφράζονται. Η αλήθεια της γνώμης δεν έχει απολύτως καμία σημασία. Δεν προστατεύεται μόνο η ορθή, αλλά και η λανθασμένη γνώμη. Δεν προστατεύεται μόνο η κρατούσα, αλλά και η μη κρατούσα, η μειοψηφούσα γνώμη. Σημαντική, εδώ , είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Handyside, όπου το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι « ... η ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 10 ΕΣΔΑ) εφαρμόζεται όχι μόνο σε πληροφορίες ή ιδέες, που γίνονται ευχάριστα δεκτές ή θεωρούνται ανώδυνες ή αδιάφορες, αλλά επίσης και σε εκείνες που προσβάλλουν, σοκάρουν ή ενοχλούν το κράτος ή κάποιο τμήμα του πληθυσμού. Αυτές είναι οι απαιτήσεις του πλουραλισμού, της ανοχής και της ευρύτητας του πνεύματος, χωρίς τις οποίες δεν υπάρχει δημοκρατική κοινωνία».

Τρίτη φάση της ελευθερίας της γνώμης είναι η ελευθερία έκφρασης της γνώμης. Εδώ ο ιδιώτης δεν αρκείται να έχει μια γνώμη για τον εαυτό του, αλλά την εξωτερικεύει, την γνωστοποιεί στους συνανθρώπους του. Και αυτή ακριβώς η εκδήλωση είναι που έχει ανάγκη τη μεγαλύτερη προστασία, γιατί αυτή ουσιαστικά είναι που ενοχλεί.

Έκφραση της γνώμης, λοιπόν, είναι η με οποιονδήποτε τρόπο εξωτερίκευση της. Το Σύνταγμα αναφέρει την προφορική, γραπτή και δια του τύπου έκφραση της γνώμης. Προφορική είναι η έκφραση γνώμης που γίνεται μέσω της ανθρώπινης φωνής (ελευθερία του λόγου), όπως π.χ. μέσα από δίσκους, κασέτες ή μέσα από μία ομιλία, ένα τραγούδι. Η έγγραφη έκφραση περιλαμβάνει το χειρόγραφο, καθώς και το κείμενο που είναι δακτυλογραφημένο, γραμμένο στη γλώσσα των τυφλών, διαβιβασμένο με τηλεγράφημα, τέλεξ ή φαξ, ή γραμμένο με οποιονδήποτε τρόπο και σε οποιαδήποτε ύλη (π.χ. επιγραφή εγχαραγμένη σε μάρμαρο, ή γραμμένη σε τοίχο, διαφημιστικές επιγραφές, επιγραφές καταστημάτων ή ηλεκτρονικές επιγραφές). Η δια του τύπου έκφραση της γνώμης αποσκοπεί στην πολλαπλή παραγωγή και διάδοση της και γίνεται με οποιοδήποτε μέθοδο τυπογραφικής τέχνης, αλλά και με πολυγράφηση ή πολλαπλή φωτοτύπηση. Η απαρίθμηση στο Σύνταγμα της προφορικής, γραπτής και δια του τύπου έκφρασης της γνώμης είναι ενδεικτική. Στο

προστατευτικό του πεδίου θα πρέπει να θεωρηθεί ότι υπάγεται κάθε τρόπος έκφρασης, υπαρκτός σήμερα ή μελλοντικός, όπως ιδίως η χρήση των Μ.Μ.Ε., του κυβερνοχώρου κλπ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το Σύνταγμα προστατεύει κάθε νοητή και μη απαγορευμένη από τους γενικούς νόμους μορφή έκφρασης γνώμης.

Η ελευθερία έκφρασης περιλαμβάνει και την ελευθερία του εκφραζομένου να χρησιμοποιεί την γλώσσα της αρεσκείας του. Έτσι, π.χ. την ελευθερία έκφρασης παραβιάζει η οποιαδήποτε απαγόρευση και τιμώρηση της χρησιμοποίησης ξένων γλωσσών, π.χ. στις επιγραφές των καταστημάτων. Αν το κράτος θέλει να προωθήσει την χρησιμοποίηση της ελληνικής γλώσσας, μπορεί και πρέπει να το κάνει με την ανύψωση του εκπαιδευτικού επιπέδου και τον έγκαιρο καθορισμό εύλογων ελληνικών όρων. Και τότε ακόμη όμως, η διεθνοποίηση της σύγχρονης ζωής συνεπάγεται αναπόφευκτα τη συχνή χρησιμοποίηση όρων της διεθνούς γλώσσας, δηλαδή της αγγλικής. Στο πλαίσιο, όμως, ειδικών εξουσιαστικών σχέσεων μπορεί να ορίζεται και η μορφή της γλώσσας και της γραφής της, αλλά μόνο στο μέτρο που η ιδιομορφία είναι απαραίτητη για την εύλογη λειτουργία της σχέσεως. Αυτό Ισχύει προπάντων για την δημοσιοϋπαλληλική και την σχολική σχέση, αλλά όχι για μη υπαλλήλους «δημόσιους λειτουργούς» που συμπαρίστανται στους Ιδιώτες στις σχέσεις τους με τις δημόσιες αρχές (ιδίως δικηγόρους) ή που συντάσσουν ιδιωτικές δικαιοπραξίες (συμβολαιογράφους) ούτε, βέβαια, για τους ιδιώτες που απευθύνονται στις δημόσιες αρχές με αιτήσεις, δηλώσεις, δικόγραφα κλπ. Η διατύπωση του νόμου που εισάγει το μονοτονικό σύστημα («Με την δημοσίευση του παρόντος νόμου, ο τονισμός του γραπτού ελληνικού λόγου γίνεται σύμφωνα με το μονοτονικό σύστημα») είναι απαράδεκτα γενική και μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβιβάζεται με την ελευθερία του λόγου μόνο αν ερμηνευθεί ως μη αφορώσα τους ιδιώτες (= μη υπαλλήλους). Το ίδιο ισχύει για τις μεταγλωττίσεις κωδίκων και άλλων νόμων.

Η ελευθερία έκφρασης της γνώμης περιλαμβάνει και την ελευθερία επιλογής του χρόνου και τόπου έκφρασης, καθώς και την επιλογή του συνομιλητή ή ακροατηρίου. Η έκφραση της γνώμης δεν είναι ελεύθερη, είτε όταν παρεμποδίζεται είτε όταν η πραγματοποίηση της συνεπάγεται άμεσες ή έμμεσες δυσμενείς συνέπειες για τον εκφράζοντα την γνώμη. Στην παρεμπόδιση εκφράσεως της γνώμης ανήκει π.χ. η απαγόρευση στον ομιλητή να εισέλθει στην αίθουσα διαλέξεων ή να μεταβεί στον τόπο της ομιλίας, στο εσωτερικό ή εξωτερικό (στις περιπτώσεις αυτές παραβιάζεται συγχρόνως και η ελευθερία κινήσεως) ή να δώσει συνεντεύξεις σε δημοσιογράφους ή ξένους ανταποκριτές.

Μια γνώμη εκφράζεται για να γίνει γνωστή σε άλλους. Όπου αυτό παρεμποδίζεται, παρεμποδίζεται έμμεσα η έκφραση της γνώμης. Επομένως η έκφραση της γνώμης δεν είναι ελεύθερη όταν παρεμποδίζεται το κοινό ή ο τύπος να ακούσει τον ομιλητή ή να προμηθευθεί τα μηνύματά του.

Οι απαγορευμένες δυσμενείς συνέπειες της εκφράσεως μιας γνώμης μπορούν να αφορούν π.χ. την πρόσληψη ή διατήρηση του ενδιαφερομένου στον δημόσιο τομέα ή την εξέλιξη της σταδιοδρομίας του ή την σύναψη ή καταγγελία διοικητικής συμβάσεως ή την μεταχείριση του από τις δημόσιες αρχές κ.ο.κ.

Η ελευθερία εκφράσεως γνώμης δεν σημαίνει και αξίωση χρησιμοποίησης ενός ορισμένου μέσου ή τρόπου που είναι γενικά απαγορευμένος (π.χ. επιγραφές σε ξένους τοίχους) ή δεν είναι γενικά προσιτός (π.χ. χρησιμοποίηση αίθουσας τελετών δήμου ή πανεπιστημίου, ή ραδιοτηλεοπτικός χρόνος εκτός των διαφημίσεων) ούτε την δωρεάν χρησιμοποίηση μέσου ή χώρου που κανονικά είναι προσιτός μόνο έναντι αμοιβής (π.χ. ραδιοτηλεοπτικές διαφημίσεις). Αν όμως π.χ. σε μια μικρή κοινότητα η αίθουσα της κοινότητας είναι ο μόνος διαθέσιμος χώρος διαλέξεων, και η κοινότητα τον διαθέτει για τον σκοπό αυτόν, η αναιτιολόγητη ή ανεπαρκώς αιτιολογημένη

άρνηση χορηγήσεως της αίθουσας μπορεί να προσβάλλει την αρχή της ελευθερίας της γνώμης.

Τέταρτη φάση της ελευθερίας της γνώμης είναι η ελευθερία διαδόσεως της γνώμης.

Εδώ ο ιδιώτης δεν αρκείται στην απλή έκφραση της γνώμης του, αλλά (όπως συμβαίνει κατά κανόνα) ενδιαφέρεται να την πληροφορηθούν και να την ενστερνιστούν όσο το δυνατόν περισσότεροι συνάνθρωποι του. Είναι φυσικό ότι αυταρχικά καθεστώτα περιορίζουν ή και απαγορεύουν την διάδοση γνώμων.

Το Σύνταγμά μας κατοχυρώνει ρητώς την διάδοση των στοχασμών. Η διάδοση μπορεί, όπως και η έκφραση, να γίνεται με οποιοδήποτε τρόπο. Η αναφορά του άρθρου 14 παρ. 1 στους πρακτικά σπουδαιότερους τρόπους («προφορικά, εγγράφως και δια του τύπου») είναι απλώς ενδεικτική. Στην πράξη η διάδοση γνώμων γίνεται κυρίως με τον τύπο ή την ραδιοτηλεόραση.

Όπως και η ελευθερία εκφράσεως γνώμης, έτσι και η ελευθερία διαδόσεως γνώμης δεν συνεπάγεται την αξίωση χρησιμοποίησης ενός ορισμένου μέσου ή χώρου πού είναι γενικά απαγορευμένος ή δεν είναι γενικά προσιτός, ή την δωρεάν χρησιμοποίηση μέσου ή χώρου πού κανονικά είναι προσιτοί μόνο έναντι αμοιβής.

Πέρα όμως, από την ενεργητική και ατομική διάσταση του άρθρου 14 παρ.1, δηλαδή το δικαίωμα καθενός να εκφράζεται ελεύθερα, εξίσου σημαντική είναι και η παθητική - κοινωνική διάσταση. Με άλλες λέξεις η ελευθερία της έκφρασης προϋποθέτει και το δικαίωμα παθητικής πληροφόρησης του κοινού. Πέρα από το ατομικό δικαίωμα για ελεύθερη έκφραση το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος καθιερώνει, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με την ίδια τελικά τη δημοκρατική αρχή, την θεσμική εγγύηση της ελεύθερης και πλουραλιστικής διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Η θεσμική αυτή εγγύηση συνδέεται άλλωστε και με το δικαίωμα στην πληροφόρηση του νέου άρθρου 5Α του Συντάγματος, χωρίς πάντως να ταυτίζεται με το τελευταίο, αφού δεν αποσκοπεί στην προστασία των επιμέρους ατόμων, αλλά στην κατοχύρωση του πλουραλισμού ως θεμελίου του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αν και ο όρος "στοχασμοί" παραπέμπει περισσότερο σε προσωπικές γνώμες πολιτικού, κοινωνικού, φιλοσοφικού και γενικά ιδεολογικού περιεχομένου αυτού που εκφράζεται, μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνεται και προστατεύεται εδώ, με μια ευρεία έννοια, και η μετάδοση πληροφοριών, στατιστικών στοιχείων κλπ., παρόλο ότι αυτή μπορεί να υποβληθεί σε εντονότερους περιορισμούς. Και τούτο, διότι ο δέκτης της πληροφορίας μπορεί να διαμορφώσει γνώμη στηριγμένος στο περιεχόμενό της. Φαίνεται πάντως, μάλλον υπερβολικό να υπαχθούν εδώ ανακοινώσεις με καθαρά κερδοσκοπικό σκοπό, κυρίως η μετάδοση διαφημιστικών μηνυμάτων και κατά συνέπεια η ελευθερία της διαφήμισης, που υπό τα ελληνικά συνταγματικά δεδομένα, φαίνεται μάλλον ως στοιχείο της οικονομικής ελευθερίας και όχι της ελευθερίας της έκφρασης. Αν και πρόσφατες αποφάσεις του ΕΔΔΑ φαίνονται να αντιμετωπίζουν τα θέματα διαφορετικά, στα πλαίσια του προστατευτικού πεδίου του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ (βλ. παρακάτω ειδικά θέματα).

Ιδιαίτερη σημασία στο θέμα αυτό έχει η κύρωση (Ν. 2462/1997) του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, το άρθρο 19 παρ.1 του οποίου καθιερώνει το δικαίωμα κάθε προσώπου στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει, κατά την ίδια διάταξη, "την ελευθερία της αναζήτησης, λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του". Επομένως, κατοχυρώνονται πλέον ρητά το δικαίωμα πληροφόρησης του κοινού, το δικαίωμα έκφρασης με όλα τα μέσα, άρα και με τα Μ.Μ.Ε. και το δικαίωμα μετάδοσης πληροφοριών, άρα και εμπορικών μηνυμάτων.

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει ρητώς την ελευθερία έκφρασης και διάδοσης των

στοχασμών, αλλά υπονοεί αναμφιβόλως και το δικαίωμα αποσιώπησης της γνώμης - της οποιασδήποτε γνώμης και όχι μόνο των πεποιθήσεων.

Αυτή η αρνητική ελευθερία της γνώμης μπορεί να έχει μεγάλη πρακτική σημασία. Προστατεύεται όχι μόνο έναντι της επιβολής υποχρέωσης απάντησης σε ερωτηματολόγια κρατικών αρχών, αλλά και έναντι της υποχρέωσης έκφρασης ή διάδοσης της γνώμης τρίτων, σαν να επρόκειτο για προσωπική γνώμη.

Η αρνητική ελευθερία της γνώμης επιτρέπει στο άτομο να αποσιωπά τη γνώμη του, αλλά όχι και τις γνώσεις του. Επομένως η αρνητική έκφραση της ελευθερίας της γνώμης δεν αντίκειται στην επιβολή υποχρέωσης μαρτυρίας γεγονότων και δεν θεμελιώνει δικαίωμα αρνήσεως τέτοιας μαρτυρίας, ούτε αντίκειται στη νομοθετικά θεμελιωμένη και συνταγματικά, κατά τα λοιπά, θεμιτή υποχρέωση παροχής πληροφοριών, π.χ. προς την εφορία ή τις στατιστικές υπηρεσίες .

γ. Φορείς και αποδέκτες

Φορείς του δικαιώματος ελεύθερης έκφρασης είναι χωρίς διάκριση οι Έλληνες και οι αλλοδαποί («έκαστος...») όπως καθίσταται σαφές από την ίδια τη διατύπωση του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος. Επίσης φορείς είναι και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, αφού συχνά με την έκφραση της συλλογικής τους γνώμης προωθούνται αποτελεσματικά οι σκοποί τους (π.χ ψήφισμα της γενικής συνέλευσης του σωματείου ή έκδοση ανακοίνωσης από τη διοίκηση του), αλλά και ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα, όπως ιδίως τα πολιτικά κόμματα. Υπό προϋποθέσεις και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Έτσι, π.χ. οι Σύγκλητοι των ΑΕΙ μπορούν να εκφέρουν τη γνώμη τους, ως εκφραστές των αντίστοιχων ιδρυμάτων, για θεσμικές μεταρρυθμίσεις ή οικονομικά μέτρα που σχεδιάζει το Υπουργείο Παιδείας να επιβάλει στην ανώτατη εκπαίδευση.

Αποδέκτης της ισχύος του δικαιώματος αυτού δεν είναι μόνο η κρατική εξουσία, αλλά και ιδιώτες, αφενός διότι το άρθρο 14 παρ.1 δε φαίνεται να διαφοροποιείται ανάλογα με την κατεύθυνση από την οποία προέρχεται η απειλή κατά της ελευθερίας της γνώμης, αφετέρου διότι η τελευταία μπορεί να προκύψει ακριβώς από αυτούς. Αυτό εξάλλου προκύπτει και από το αναθεωρηθέν άρθρο 25, παρ. 1, εδ. γ' του Συντάγματος, που ορίζει ότι "τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν".

Από την άλλη όμως, η εφαρμογή του δικαιώματος της ελευθερίας της γνώμης στις διαπροσωπικές σχέσεις, στις σχέσεις δηλαδή που υπόκεινται στον ιδιωτικό χώρο έκφρασης, μπορεί πολλές φορές να δημιουργήσει προβλήματα και να έρθει σε σύγκρουση με άλλα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα. Έτσι ο ιδιώτης π.χ. εκμισθωτής ακινήτου μπορεί να αρνηθεί να συνάψει σύμβαση με υπονήφιο μισθωτή, επειδή ο τελευταίος έχει εκφράσει συγκεκριμένες κοινωνικές ή πολιτικές ή κοσμοθεωρητικές απόψεις, προτιμώντας άλλον λόγω των απόψεων εκείνου. Αν όμως έχει συναφθεί σύμβαση, τότε μόνη η έκφραση απόψεων του αντισυμβαλλόμενου δεν μπορεί να αποτελέσει σπουδαίο λόγο καταγγελίας της, διότι αυτό θα προσέβαλε την ελευθερία της έκφρασης του τελευταίου, εκτός αν γίνεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να δυσχεραίνει τη λειτουργία της συμβατικής σχέσης. Στην περίπτωση αυτή θίγονται συνήθως συνταγματικά δικαιώματα και των δύο πλευρών. Γίνεται έτσι δεκτό, στο πλαίσιο μιας στάθμισης μεταξύ κυρίως των δικαιωμάτων του άρθρου 14 παρ.1 αφενός και 5 παρ 1 και 17 αφετέρου, ότι ο εργαζόμενος δεν μπορεί να προβαίνει σε

εκδηλώσεις πολιτικού χαρακτήρα που εκφράζουν συγκεκριμένη πολιτική επιλογή του μέσα στο χώρο της επιχείρησης. Τούτο ισχύει ιδίως όταν οι εκδηλώσεις αυτές έχουν απαγορευτεί από τον εργοδότη με γνώμονα το αντικειμενικό συμφέρον της επιχείρησης, όπως είναι η διασφάλιση της εργασιακής ειρήνης με τη δημιουργία κλίματος έντασης και αντιπαράθεσης μεταξύ αντιφρονούντων στον ίδιο εργασιακό χώρο .

Η άρνηση σύναψης σύμβασης στον ιδιωτικό τομέα λόγω γνώμων που εξέφρασε ο ενδιαφερόμενος δεν είναι κατ αρχήν παράνομη. Καθένας είναι ελεύθερος να εκφράζει τη γνώμη του, αλλά και από την άλλη καθένας είναι ελεύθερος να επιλεγεί με ποιόν θα συνδιαλλαγεί (συμβατική ελευθερία). Κάθε περίπτωση λοιπόν, πρέπει να εξετάζεται ιδιαίτερα. Μόνο στην περίπτωση φυσικών ή νομικών μονοπωλίων μπορεί να γίνει δεκτή η υποχρέωση σύναψης σύμβασης (π.χ. με την ΕΥΔΑΠ, την ΔΕΗ ή τον ΟΤΕ) .

3. Περιορισμοί

α. Γενικά

i. Η ελευθερία της έκφρασης τελεί υπό την γενική επιφύλαξη του νόμου ("...τηρώντας τους νόμους του κράτους"). Η νομολογία ερμηνεύει τη ρήτρα αυτή με την έννοια ότι αναφέρεται στους γενικούς νόμους . Η ελευθερία αυτή λοιπόν, δεν περιλαμβάνει και την ελευθερία της εξύβρισης, την ελευθερία πρόκλησης ζημιάς σε ξένη ιδιοκτησία με την αναγραφή συνθημάτων, ούτε την ελευθερία μόλυνσης του περιβάλλοντος με πρόκληση υπερβολικό θόρυβο. Τέτοιοι νόμοι δεν είναι όσοι επιδιώκουν την με οποιονδήποτε τρόπο παρεμπόδιση της έκφρασης και διαδόσεις γνώμης. Αντίθετα θεωρούνται θεμιτοί όσοι νόμοι κατατείνουν στην προστασία του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου από την καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος της ελευθερίας έκφρασης . Το ζήτημα είναι αν ο νόμος προστατεύει έννομα αγαθά και δικαιώματα τρίτων προσώπων ή του κοινωνικού συνόλου και αν η θεσμική εφαρμογή και πρακτική εναρμόνιση των εκατέρωθεν δικαιωμάτων δικαιολογεί τον περιορισμό ή όχι, ενώ αυτός δεν επιτρέπεται να αναιρεί την ελευθερία της έκφρασης. Τούτο συμβαίνει όταν η άσκηση της υπάγεται σε καθεστώς προηγούμενης διοικητικής άδειας (στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε παρακάτω). Στην έννοια πάντως, των, κατά το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος, "νόμων του κράτους" γίνεται δεκτό ότι περιλαμβάνονται και οι ουσιαστικοί νόμοι .

ii. Ιδιαίτερα προβλήματα δημιουργεί ο περιορισμός της ελευθερίας της έκφρασης που προκύπτει από τη νομοθετική προστασία ορισμένων αγαθών: των χρηστών ηθών (ιδιαίτερα της προστασίας των νέων), της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, της τιμής και των λοιπών δικαιωμάτων των άλλων.

Βέβαια το άρθρο 14 παρ.1 του Συντάγματος δεν αναφέρεται ευθέως στα "χρηστά ήθη". Παρ' όλα αυτά οι σχετικές νομοθετικές διατάξεις που περιέχουν περιορισμούς της ελευθερίας της γνώμης είναι "νόμοι του κράτους" κατά την έννοια του άρθρου, αν έχουν γενικό χαρακτήρα, αν δεν απαγορεύουν δηλαδή μια γνώμη αυτή καθ'εαυτή, χαρακτηρίζοντάς την π.χ. ως ανήθικη, ούτε τις γνώμες ενός προσώπου χαρακτηρίζοντάς τον π.χ. έναν συγγραφέα ως ανήθικο, αλλά με αντικειμενικά γενικό τρόπο προστατεύουν το έννομο αγαθό των χρηστών ηθών.

Τα χρηστά ήθη δεν αφορούν κατ ανάγκην μόνο ότι σχετίζεται με τη γενετήσια ελευθερία, αλλά όλες τις πλευρές των ανθρώπινων σχέσεων. Έτσι λοιπόν, μπορεί να αντίκειται στα χρηστά ήθη όχι μόνο ένα πορνογράφημα, αλλά και μια αναπαράσταση

ή απεικόνιση βίας. Τα κριτήρια βέβαια ποικίλουν αναλόγως του τόπου, του χρόνου και του βαθμού με τον οποίο η έκφραση της γνώμης είναι προσιτή στο ευρύ κοινό. Το κράτος όμως, δεν μπορεί να προστατέψει το άτομο ενάντια στη θέλησή του. Κυρίως για τους νέους γίνεται διεθνώς δεκτή μια εξαίρεση, στηριζόμενη στη σκέψη ότι η προσωπικότητά τους είναι ακόμη στο στάδιο της διαμόρφωσης και η πείρα που έχουν απ' τη ζωή είναι ακόμη περιορισμένη. Αλλά και οι ενήλικες έχουν εύλογο ενδιαφέρον να μην εκτίθενται απροειδοποίητα και αθέλητα σε έκφραση γνώμης που προσβάλλει τα χρηστά ήθη. Οι περιορισμοί επομένως, του τόπου και του τρόπου πωλήσεως ορισμένων εντύπων ή του περιεχομένου ή του χρόνου και τρόπου μετάδοσης εκπομπής ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων με πορνογραφικές ή βίαιες σκηνές αποτελούν κατ' αρχήν συνταγματικά θεμιτούς περιορισμούς.

iii. Ένας ακόμη θεμιτός περιορισμός της ελευθερίας της γνώμης είναι σε ότι αφορά τη δημόσια τάξη και ασφάλεια. Δημόσια τάξη είναι αυτή που ορίζουν και συγκροτούν το Σύνταγμα και οι νόμοι και σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζεται αποκλειστικά και μόνο με τις απόψεις ή τα συμφέροντα της κρατούσας τάξης. Μόνο όταν και στο μέτρο που η εκφρασθείσα γνώμη εκθέτει σε κίνδυνο αυτή την ορθώς νοούμενη δημόσια τάξη, μπορεί ο νόμος να περιορίσει ή να απαγορεύσει την έκφραση της γνώμης. Με αυτή την έννοια συνταγματικά θεμιτούς περιορισμούς αποτελούν τα προβλεπόμενα από τον ΠΚ εγκλήματα της επιβολής της δημόσιας τάξης (αρ. 183 επ.).

Όσον αφορά στη δημόσια ασφάλεια αυτή μπορεί να διακινδυνευθεί με την αποκάλυψη εμπιστευτικών πληροφοριών σχετικά με την εθνική άμυνα.

iv. Περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης γίνεται δεκτό εξάλλου, ότι μπορούν να θεσπιστούν για λόγους προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, την οποία το άρθρο 24 του Συντάγματος την ανάγει σε υποχρέωση του κράτους. Ενώ όμως η προστασία του περιβάλλοντος δικαιολογεί ορισμένες απόλυτες απαγορεύσεις (π.χ. της εγχάραξης επιγραφών σε αρχαία μνημεία), ο θεμιτός χαρακτήρας των περιορισμών κρίνεται, κατά κανόνα, σε κάθε εξατομικευμένη περίπτωση με την ανάλογη θεσμική προσαρμογή των συγκρουόμενων δικαιωμάτων. Θεωρείται έτσι συνταγματική η απαγόρευση της αναγραφής λέξεων ή φράσεων ή παραστάσεων ή συμβόλων σε τοίχους ή άλλες επιφάνειες, ιστορικών ιδίως μνημείων, δημοσίων κτιρίων, ναών και κτιρίων που δεν ανήκουν στην ιδιοκτησία όποιου γράφει τα παραπάνω. Αντίθετα καταφανώς αντισυνταγματική ήταν η χρονολογούμενη από την εμφυλιοπολεμική περίοδο (Α.Ν. 942/1946) γενική απαγόρευση, με την απειλή ποινικών κυρώσεων, της αναγραφής σε κάθε προσιτό στο κοινό μέρος, συνθημάτων, λέξεων, φράσεων ή παραστάσεων δηλωτικών πολιτικών ιδεών ή τοιχοκόλλησης εντύπων παρόμοιου περιεχομένου. Επιπλέον η χρησιμοποίηση των μεγαφώνων στη διαπασών δεν δικαιολογείται από την ελευθερία της γνώμης, προπάντων όταν αυτό γίνεται σε περιοχή ιδιωτικών κατοικιών ή μάλιστα κλινικών, ή κατά τη διάρκεια της νύχτας. Κατά τη διάρκεια όμως εκλογικής περιόδου, και ιδίως την εβδομάδα που προηγείται των εκλογών, μπορεί να ζητηθεί από τους πολίτες να δεχθούν, αλλά μόνο ως ένα εύλογο μέτρο, το θόρυβο των μεγαφώνων των κομμάτων ή την διατάραξη της οδικής κυκλοφορίας, που προκαλούν οι προεκλογικοί λόγοι των υποψηφίων και η ενδιάμεση μουσική.

V. Ιδιαίτερα ζητήματα θέτει επίσης η σύγκρουση της ελευθερίας της έκφρασης με την προστασία της τιμής, που επίσης κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα στο άρθρο 5, παρ. 2, εδ.α'. Κατ' αρχήν, όπως παρατηρήθηκε ήδη, η ελευθερία της έκφρασης δεν περιλαμβάνει και την ελευθερία της εξύβρισης ή της δυσφήμισης. Επομένως η τιμώρηση των "εγκλημάτων κατά της τιμής" από τον ΠΚ (αρ.361 επ.) αποτελεί θεμιτό κατ' αρχήν περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης.

Ιδιαίτερη διάσταση έχει πάντως το ζήτημα της προστασίας της τιμής των δημοσίων προσώπων . Η σατιρική κριτική των δημοσίων προσώπων με οποιονδήποτε τρόπο και μέσο έκφρασης, δεν αποτελεί καθ' εαυτή προσβολή της τιμής και επιτρέπεται, εκτός αν συγκροτεί *in concreto* έγκλημα κατά της τιμής ή αθέμιτη προσβολή του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής. Αν και ο πολιτικός δεν στερείται της προστασίας γενικά της υπόληψης του, ακόμη και έξω από το πλαίσιο της ιδιωτικής του ζωής, πάντως πρέπει να υποδεικνύει μεγαλύτερη ανοχή στην κριτική απ' ότι ο απλός πολίτης, αφού άλλωστε το στοιχείο της αντιπαράθεσης και αντιδικίας χαρακτηρίζει εξ ορισμού την πολιτική. Με παρόμοιο σκεπτικό το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, βάσει των πραγματικών περιστατικών μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, ο χαρακτηρισμός ενός πολιτικού ως "ηλιθίου" σε δημοσιογραφικό άρθρο δεν συνιστούσε υπέρβαση των θεμιτών ορίων της κριτικής, (αφού ο εν λόγω πολιτικός είχε εκφωνήσει ομιλία πρόδηλα προορισμένη να προκαλέσει και ο συντάκτης του άρθρου παρείχε μια αντικειμενικά κατανοητή και στηριγμένη στην ομιλία αυτή εξήγηση του χαρακτηρισμού) και άρα η ποινική καταδίκη του δημοσιογράφου γι αυτό ήταν αντίθετοι στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ . Την ίδια κατά βάση αντίληψη εκφράζει πρόσφατη απόφαση του Αρείου Πάγου, η οποία δέχθηκε ότι οι ραδιοφωνικοί σταθμοί έχουν δικαιολογημένο ενδιαφέρον, κατά την έννοια του άρθρου 367 παρ. 1 του ΠΚ (λόγος άρσης του αδίκου των πράξεων της εξύβρισης και απλής δυσφήμισης των άρθρων 361-362 ΠΚ) για την διατύπωση σχολίων σχετικών με τη συμπεριφορά προσώπων που ενδιαφέρουν το κοινωνικό σύνολο. Έτσι είναι επιτρεπτές ραδιοφωνικές εκπομπές συνοδευόμενες και από οξεία ακόμη κριτική και δυσμενείς χαρακτηρισμούς π.χ. για τη συμπεριφορά βουλευτή, εκτός αν τα παραπάνω αποτελούν συκοφαντική δυσφήμιση ή προκύπτει σκοπός εξύβρισης, προσβολής δηλαδή της τιμής με αμφισβήτηση της ηθικής ή κοινωνικής αξίας του προσώπου ή με περιφρόνηση αυτού . Παρεμφερείς παραδοχές για τη δυνατότητα κριτικής απέναντι σε δημόσια πρόσωπα, κυρίως εν ενεργεία πολιτικούς συναντώνται και σε αποφάσεις δικαστηρίων της ουσίας .

Δημόσια πρόσωπα είναι ωστόσο, κατά μία έννοια, και οι δικαστικοί λειτουργοί, αφού κι αυτοί ασκούν πολιτειακή εξουσία και άρα είναι υποχρεωμένοι, μέσα σε ορισμένα όρια, να δέχονται όχι μόνο την επιστημονική, αλλά και την δημοσιογραφική και γενικότερα την κοινωνική κριτική των πράξεων τους . Αξιοσημείωτη είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ της 24.2.1997 (υπόθεση De Haes και Gijssels), που δέχθηκε ότι αντιβαίνει στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ η καταδίκη δημοσιογράφων σε (συμβολικό ύψος) αποζημίωση από τα διοικητικά δικαστήρια, επειδή αυτοί είχαν κατηγορήσει δικαστικούς λειτουργούς για παράβαση καθήκοντος και μεροληψία, σε μια σειρά άρθρων τους. Στην κρίση του ΕΔΔΑ βάρυνε, στην περίπτωση αυτή, το γεγονός ότι τα κρίσιμα άρθρα είχαν σωρεία λεπτομερών πληροφοριών για επίδικη υπόθεση, έτσι ώστε κανείς δεν μπορούσε να μεμφθεί τους δημοσιογράφους ότι δεν εκτέλεσαν ορθά την επαγγελματική τους αποστολή, έστω και αν τα σχόλιά τους ήταν καυστικά, ενώ η αλήθεια των ισχυρισμών τους δεν αποδείχτηκε. Αντίθετα η υπ' αριθμόν 788/2000 απόφαση του ΑΠ, σχετική με θέμα αποζημίωσης εισαγγελικού λειτουργού για προσβολή της τιμής του από δημοσιεύματα εφημερίδας, δεν φαίνεται να τοποθετεί, στην μείζονα σκέψη της, στις σωστές διαστάσεις του το θέμα των ορίων της δημοσιογραφικής κριτικής και της ελευθερίας της έκφρασης, ούτε και να λαμβάνει υπόψη την νομολογία του ΕΔΔΑ, (έστω και αν με βάση τα πραγματικά περιστατικά, που είχε ανέλεγκτα δεχθεί το Εφετείο στη συγκεκριμένη υπόθεση, η καταδίκη της ιδιοκτήτριας εφημερίδας σε υψηλή αποζημίωση του θιγέντος, λόγω ηθικής βλάβης του, ήταν δικαιολογημένη αφού το δημοσίευμα ήταν σε μεγάλο βαθμό ανυπόστατο).
vi. Εκτός από την προστασία της τιμής μπορεί και προστασία των λοιπών

δικαιωμάτων των άλλων να συνεπάγεται θεμιτούς περιορισμούς για την ελευθερία της έκφρασης.

Ένα τέτοιο δικαίωμα είναι το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Κατ αρχήν η ελευθερία της έκφρασης δεν περιέχει, όπως προαναφέρθηκε την ελευθερία αναγραφής συνθημάτων σε ξένους τοίχους (ΑΠ 1241/1976). Αυτό ισχύει βασικά και για τις αφισοκολλήσεις. Ειδικά όμως για μη εμπορικές αφίσες θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί, ως νόμιμος περιορισμός της ιδιοκτησίας, η κατά του νόμου υποχρέωση του ιδιοκτήτη να δεχθεί την τοποθέτηση ειδικού πλαισίου αφισοκολλήσεων στην οικοδομή του, αλλά μόνο αν ο σχετικός χώρος δεν μπορεί να βρεθεί σε δημόσιες οικοδομές ή να δημιουργηθεί με ανέγερση στηλών ή πινάκων στα πεζοδρόμια.

Στα δικαιώματα των "άλλων" ανήκει επίσης και το δικαίωμα τήρησης του επαγγελματικού και άλλου είδους απορρήτου. Ο όρος αυτός νοείται υπό την ευρεία έννοια, η οποία περιλαμβάνει εκτός από το επαγγελματικό απόρρητο *stricto sensu* (ιατρικό, δικηγορικό) και το τραπεζικό υπαλληλικό, δικαστικό και πνευματικό απόρρητο (το απόρρητο του εξομολόγου). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το απόρρητο αποτελεί προϋπόθεση για τη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ αυτού που παρέχει και αυτού που λαμβάνει την πληροφορία και γι' αυτό το λόγο είναι αναγκαίο όχι μόνον για την προστασία του ατομικού συμφέροντος, αλλά και του δημοσίου (δημόσια υγεία, εθνική οικονομία, απονομή της δικαιοσύνης) που προστατεύεται από το Σύνταγμα. Οι νομοθετικές διατάξεις επομένως, που επιβάλλουν εχεμύθεια και απαγορεύουν και τιμωρούν την αποκάλυψη σχετικών μυστικών, αποτελούν θεμιτό κατ' αρχήν περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης.

Αντισυνταγματικές από την άλλη πλευρά πρέπει να θεωρηθούν οι γενικές απαγόρευσης, έστω και αν αφορούν πολιτικές ιδέες ή γνώμες. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η κατά το άρθρο 36 του Ν. 75/1975 απαγόρευση κάθε κρίσης, με οποιονδήποτε τρόπο, από αθλητές, προπονητές και μέλη διοικητικών συμβουλίων αθλητικών σωματείων για τα πρόσωπα των διαιτητών ή τη διαιτησία τους, ή κατά των αποφάσεων του Ανώτατου Συμβουλίου Επίλυσης Αθλητικών Διαφορών. Αυτή η ολοκληρωτική απαγόρευση, χωρίς διακρίσεις ως προς το περιεχόμενο και τον χρόνο της κρίσης που εκφράζεται, δεν εισάγει απλά περιορισμούς και προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος για έκφραση των στοχασμών, αλλά το θέλει ολοσχερώς από τα παραπάνω πρόσωπα, παραβιάζοντας έτσι το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος.

vii. Όμως, όπως συμβαίνει και στα άλλα δικαιώματα, έτσι και εδώ ο νομοθετικός περιορισμός είναι συνταγματικά θεμιτός, μόνο όταν συμβιβάζεται με την αρχή της αναλογικότητας, όταν δηλαδή είναι κατάλληλος και αναγκαίος και πάντως όχι δυσανάλογος ως προς το συνταγματικά προστατευόμενο έννομο αγαθό, για χάρη του οποίου επιβάλλεται.

viii. Όλες οι διατάξεις του άρθρου 14 μπορούν να ανασταλούν σε περίπτωση εξωτερικού ή εσωτερικού κίνδυνου, σύμφωνα με το άρθρο 48 του Συντάγματος.

β. Σύμφωνα με τα διεθνή κείμενα

Η άσκηση της ελευθερίας της έκφρασης, όπως αυτή περιγράφεται στις παραγράφους 1 και 2 των άρθρων 10 της ΕΣΔΑ και 19 του ΔΣΑΠΔ, βαρύνεται με (ειδικά) καθήκοντα και ευθύνες και ως εκ τούτου δύναται να υποβάλλεται α) –κατά την ΕΣΔΑ- σε διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, εφόσον όμως προβλέπονται από το νόμο και είναι αναγκαίοι, σε μια δημοκρατική κοινωνία, για την εθνική ασφάλεια, την εδαφική ακεραιότητα ή τη δημόσια ασφάλεια, για την πρόληψη ταραχών ή εγκλήματος, για την προστασία της υγείας ή των ηθών, για την προστασία

της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, για την αποτροπή κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή για τη διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας, β) –κατά το ΔΣΑΠΔ- σε ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι όμως πρέπει να προβλέπονται με σαφήνεια από το νόμο και να είναι απαραίτητοι για το σεβασμό των δικαιωμάτων ή της υπολήψεως των άλλων ή για την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης και υγείας ή των χρηστών ηθών.

Με βάση τις γενικές αρχές που διατρέχουν και εμπνέουν τη νομολογία του ΕΔΔΑ η παρ. 2 του άρθρου 10 της Συμβάσεως εφαρμόζεται όχι μόνο για τη διάδοση ιδεών και πληροφοριών που γίνονται ευνοϊκά δεκτές ή θεωρούνται «ακίνδυνες», αλλά και για εκείνες τις πληροφορίες ή ειδήσεις που σοκάρουν ή προσβάλλουν ή ακόμα και ενοχλούν. Οι αρχές αυτές απορρέουν από την ιδέα της ανεκτικότητας και του πλουραλισμού που χαρακτηρίζουν την έννοια της δημοκρατικής κοινωνίας, όπως την αντιλαμβάνεται και τη δέχεται το ανώτατο δικαιοδοτικό όργανο του Στρασβούργου. Συνεπώς και η ερμηνεία που δίδεται από το τελευταίο στις εξαιρέσεις που εισάγει η παρ. 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ είναι οπωσδήποτε στενή.

Για να θεωρείται επιτρεπτός ένας περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης, σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, θα πρέπει να περιγράφεται στο νόμο, να επιδιώκει ένα θεμιτό σκοπό και να είναι αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η επέμβαση της αρμόδιας εθνικής αρχής, ακόμα και δικαιοδοτικής, στο δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης, τότε μόνο είναι αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία, όταν ανταποκρίνεται σε μια πειστική ανάγκη, εφόσον είναι ανάλογη προς το νόμιμο σκοπό που επιδιώκεται με αυτήν και στο μέτρο που η αιτιολογία επί της οποίας ερείδεται αυτή είναι σχετική και επαρκής. Το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που εκχωρείται στις αρχές των συμβαλλομένων κρατών, κατά την επέμβασή τους στην άσκηση του δικαιώματος, είναι στενό και υποβάλλεται στον έλεγχο του Δικαστηρίου. Για να θεωρήσουν τα όργανα της ΕΣΔΑ ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ, το εγκαλούμενο Κράτος οφείλει να αποδείξει ότι η επίδικη επέμβαση της δημόσιας αρχής βασίζεται σε τυπικό νόμο, σε έθιμο ή σε κανονιστική διάταξη. Το ΕΔΔΑ, σε πρόσφατες αποφάσεις του, δέχτηκε ότι η αρχή της νομιμότητας τηρείται ακόμα και όταν ο περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης θεμελιώνεται σε πάγια νομολογία των εθνικών δικαστηρίων. Εξάλλου, το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι το διεθνές δίκαιο αποτελεί και αυτό επαρκή νομική βάση για την επιβολή ενός περιορισμού, εφόσον οι κανόνες του διατυπώνονται κατά τρόπο που να επιτρέπει στον προσφεύγοντα και στους δικηγόρους να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά τους. Και τούτο παρά το γεγονός ότι το διεθνές δίκαιο κατ' αρχήν δεν επιβάλλει υποχρεώσεις στα άτομα.

Στην υπόθεση Barthold το Δικαστήριο διεύρυνε την έννοια του «νόμου» στο άρθρο 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ κατά τρόπο, που να περιλαμβάνονται σ' αυτήν οι κανόνες δεοντολογίας των επαγγελματιών ενώσεων. Ειδικότερα, στην εν λόγω υπόθεση το Δικαστήριο θεώρησε ως έρεισμα για την νομιμότητα της κρατικής επέμβασης τους Κανόνες Επαγγελματικής Συμπεριφοράς, που θεσπίστηκαν από το Συμβούλιο του Κτηνιατρικού Συλλόγου. Οι κανόνες αυτοί θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως «νόμος» κατά τη σημασία του όρου στο άρθρο 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ, αφού «η αρμοδιότητα του συγκεκριμένου οργάνου ως προς τον καθορισμό της συμπεριφοράς των μελών του συλλόγου απορρέει από την ανεξαρτησία του κτηνιατρικού επαγγέλματος - όπως και άλλων ελευθέρων επαγγελμάτων - για την παραγωγή κανόνων δικαίου κατά νομοθετική εξουσιοδότηση και σύμφωνα με τα ισχύοντα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας».

Σύμφωνα με το άρθρο 10, παρ.2 ΕΣΔΑ οι περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης

επιτρέπονται εάν προβλέπονται από το νόμο και εάν επιδιώκουν έναν από τους σκοπούς που αναφέρει η διάταξη. Άλλοι λόγοι (π.χ. εκτιμήσεις οικονομικού περιεχομένου) δεν είναι θεμιτοί κατά τη Σύμβαση και οι περιορισμοί που επιβάλλονται θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά, ως εξαιρέσεις στον γενικό κανόνα της ελευθερίας της έκφρασης.

Η προστασία της εθνικής ασφάλειας, της εδαφικής ακεραιότητας και της δημόσιας ασφάλειας, η παρεμπόδιση της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών και η διασφάλιση της αμεροληψίας της δικαιοσύνης θεωρούνται από το άρθρο 10, παρ.2 ΕΣΔΑ ως λόγοι, που νομιμοποιούν περιοριστικά μέτρα της ελευθερίας της έκφρασης. Η προάσπιση της τάξης ή η πρόληψη του εγκλήματος αποτελούν επιπλέον αιτίες για τη νομιμοποίηση επεμβάσεων της δημόσιας αρχής. Ως έγκλημα, συνήθως νοείται μια παράνομη πράξη που προβλέπεται από τον οικείο ποινικό νόμο. Αλλά ο ποινικός νόμος θα πρέπει αυτός καθ' εαυτό να μην αντιβαίνει στη Συνθήκη.

Εφόσον το εγκαλούμενο κράτος αποδείξει, ενώπιον των οργάνων της ΕΣΔΑ ότι οι συγκεκριμένοι, δηλαδή οι επίδικοι, περιορισμοί της ελευθερίας της έκφρασης προβλέπονται από τον νόμο και επιδιώκουν έναν θεμιτό σκοπό, θα πρέπει επιπλέον να αποδείξει ότι συντρέχει και η πρόσθετη προϋπόθεση που θέτει το άρθρο 10, παρ. 2 ΕΣΔΑ. Δηλαδή, ότι οι επίδικοι περιορισμοί αποτελούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η Επιτροπή και το Δικαστήριο έχουν καθιερώσει διάφορες αρχές για την ερμηνεία της παραπάνω ρήτρας και τον έλεγχο της αναγκαιότητας επιβολής των συγκεκριμένων περιορισμών.

Συνοπτικά αναφέρουμε ότι κατ' αρχάς το επίθετο «αναγκαίος» στην παραπάνω διάταξη της ΕΣΔΑ δεν θεωρείται ως συνώνυμο ούτε με το επίθετο «απαραίτητος», ούτε με τις μάλλον αόριστες έννοιες του «εύλογου» και του «σκόπιμου». Αντίθετα, επικαλούμενο την αναγκαιότητα της επιβολής των συγκεκριμένων περιορισμών το εγκαλούμενο κράτος υποχρεούται να αποδείξει την ύπαρξη μιας επιτακτικής κοινωνικής ανάγκης. Ο βαθμός επιτακτικότητας της ανάγκης πρέπει να είναι τέτοιος, ώστε να υπερκεράσει το δημόσιο συμφέρον στην ελευθερία έκφρασης .

Περαιτέρω η πρωταρχική ευθύνη της πολιτείας για την διασφάλιση των δικαιωμάτων και ελευθεριών, που κατοχυρώνονται στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ, παραμένει ακέραια. Συνεπώς, η δεύτερη παράγραφος του εν λόγω άρθρου παρέχει στα συμβαλλόμενα κράτη ένα «περιθώριο εκτίμησης» . Δεν σημαίνει βέβαια ότι το εν λόγω περιθώριο είναι απεριόριστο. Ανήκει στην αρμοδιότητα των οργάνων της Σύμβασης να αξιολογήσουν εάν κάποιος περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης υπερβαίνει τα επιτρεπόμενα όρια. Όπως είπε το Δικαστήριο στην απόφαση Handyside, το περιθώριο εκτίμησης των κρατών «συμβαδίζει με την επιτήρηση των Ευρωπαϊκών οργάνων». Είναι σημαντικό να τονίσουμε, ήδη στο σημείο αυτό, ότι σε κλασικές υποθέσεις, σχετικές με την ελευθερία της έκφρασης, ο έλεγχος που ασκούν τα όργανα της Σύμβασης δεν αρκείται στο να διαπιστώσει εάν το εναγόμενο κράτος έκανε εύλογη χρήση της διακριτικής του ευχέρειας, με επιμέλεια και καλή πρόθεση, αλλά «εάν η επέμβαση της δημόσιας αρχής... είναι ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό» και «εάν οι λόγοι, που προβάλλουν οι εθνικές αρχές για να δικαιολογήσουν την επέμβαση ικανοποιούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 10 παρ. 2» . Είναι, επομένως, αναμενόμενο ότι κατά τον έλεγχο της αναγκαιότητας επιβολής ενός περιορισμού στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας, η Επιτροπή και το Δικαστήριο θα εξετάσουν παράλληλα τις ειδικές περιστάσεις κάθε υπόθεσης.

Ο βαθμός αναγκαιότητας ενός περιοριστικού μέτρου σε μια δημοκρατική κοινωνία διαπιστώνεται από τα όργανα της ΕΣΔΑ, πέραν των άλλων, και με συγκριτικά δεδομένα σχετικά με τα ισχύοντα στην πλειοψηφία των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης . Είναι πρόδηλο ότι τόσο η Επιτροπή όσο και το

Δικαστήριο συνεκτιμούν στις αποφάσεις τους τις εξελίξεις και τις γενικότερα αποδεκτές σταθμίσεις μέσα στα κράτη μέλη. Π.χ. οι πρόσφατες απόψεις της Επιτροπής για το ραδιοτηλεοπτικό μονοπώλιο, όπως εκφράστηκαν στις υποθέσεις Austrian Radio, συγκρινόμενες με τις παλαιότερες απόψεις της στην υπόθεση X και Z κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα για τον προσαρμοστικό χαρακτήρα της νομολογίας της. Πράγματι, εάν η πρακτική ενός εγκαλούμενου κράτους, εμφανίζεται ασυνήθιστα αυστηρή σε σχέση με τις πρακτικές άλλων κρατών μελών, η υποχρέωση του συγκεκριμένου κράτους να δικαιολογήσει, ως αναγκαίους σε μία δημοκρατική κοινωνία, τους περιορισμούς που εισήγαγε, καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής.

Έχει παρατηρηθεί ότι τα όρια του ελέγχου, που ασκούν τα όργανα της ΕΣΔΑ διαφοροποιούνται ανάλογα με τον θεμιτό στόχο στον οποίο αποσκοπεί το επίδικο περιοριστικό μέτρο. Έτσι, π.χ. γίνεται δεκτό ότι οι εθνικές αρχές βρίσκονται καταρχήν σε καλύτερη θέση για να εκτιμήσουν κατά πόσον είναι αναγκαίος ένας περιορισμός, που αποσκοπεί στην προστασία της ηθικής, μίας έννοιας δηλαδή με κατεξοχήν μεταβαλλόμενο περιεχόμενο. Αντίθετα, μία σύγκριση μεταξύ των αποφάσεων του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις Handyside και Sunday Times φαίνεται να οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι όσον αφορά έναν περιορισμό, που εξυπηρετεί σκοπούς περισσότερο αντικειμενικούς απ' ότι η προστασία της ηθικής (π.χ. την προστασία του κύρους της δικαστικής εξουσίας), οι εθνικές αρχές δεν βρίσκονται εξ ορισμού σε πλεονεκτικότερη θέση εκτίμησης της αναγκαιότητας του μέτρου. Σε παρόμοιες περιπτώσεις ο έλεγχος των οργάνων της Σύμβασης θα είναι περισσότερο αυστηρός. Μια σχετικά πρόσφατη απόφαση του Δικαστηρίου της 29ης Οκτωβρίου 1992 για την υπόθεση Open Door και Dublin Well Woman κατά Ιρλανδίας, φανερώνει ότι το Δικαστήριο κινείται προς αυστηρότερες θέσεις στο πλαίσιο του ελέγχου της αναγκαιότητας επιβολής των περιορισμών. Η υπόθεση αφορούσε απαγόρευση παροχής πληροφοριών στην Ιρλανδία από την προσφεύγουσα οργάνωση για τις δυνατότητες αμβλώσεων στο εξωτερικό. Αν και το κρίσιμο ερώτημα της παραπάνω υπόθεσης αφορούσε στο ζήτημα της «ηθικής», η προσέγγιση του Δικαστηρίου θα μπορούσε να παρουσιάσει ξεχωριστό ενδιαφέρον εάν μεταφερόταν στο χώρο του προβληματισμού για την «δημόσια υγεία». Στην ουσία το Δικαστήριο απέρριψε το επιχείρημα της ιρλανδικής κυβέρνησης ότι οι περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης δικαιολογούνται πάντοτε και αυτομάτως, όταν διακυβεύεται κάποιο άλλο δικαίωμα «ιεραρχικά ανώτερο» (εν προκειμένω το δικαίωμα του κυοφορούμενου στη ζωή). Το Δικαστήριο τόνισε ότι «... η αποδοχή των ισχυρισμών της κυβέρνησης ως προς το σημείο αυτό, ισοδυναμεί με παραίτηση από την ευθύνη, που υπέχει το δικαστήριο κατ' άρθρο 19 ΕΣΔΑ» (παρ. 69). Περαιτέρω, κατά τον έλεγχο της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι «... εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από τον απόλυτο χαρακτήρα της επίδικης διάταξης του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ιρλανδίας, η οποία Επέβαλε μία «διαρκή» απαγόρευση στην παροχή πληροφοριών...» και ότι το κρίσιμο περιοριστικό μέτρο υπήρξε «σαρωτικό» (παρ. 73). Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο κατέληξε ότι «για μόνο τον λόγο αυτό, ο περιορισμός υπήρξε ιδιαίτερος ευρύς και δυσανάλογος» (παρ. 74). Τέλος, ένα στοιχείο που επηρέασε την κρίση του Δικαστηρίου ήταν το γεγονός ότι στην επίδικη υπόθεση το περιεχόμενο της πληροφορίας (η δυνατότητα αμβλώσης στο εξωτερικό) δεν τιμωρείται από τον ιρλανδικό ποινικό νόμο.

Γίνεται δεκτό ότι στο άρθρο 10 υπάγεται και η διάδοση ειδήσεων ή πληροφοριών δια του τύπου (ηλεκτρονικού ή έντυπου). Αυτές και όταν ακόμα προσβάλλουν την υπόληψη τρίτου (π.χ. πολιτικού), εντάσσονται όμως στο πλαίσιο μιας θεμιτής δημόσιας συζήτησης και εμφανίζονται ως αναγκαίες για την υποστήριξη των

απόψεων του φορέα του δικαιώματος, ωθούν το Δικαστήριο (απόφαση 2-5/2000 ΕΔΔΑ) να δεχθεί ότι η καταδίκη του τελευταίου για δυσφήμιση συνιστά παραβίαση του άρθρου 10 της Συμβάσεως. Επιτρέπεται μιν στους δημοσιογράφους να προσεγγίζουν θέματα γενικού ενδιαφέροντος, η ελευθερία όμως αυτή περιορίζεται από την υποχρέωση να ενεργούν μέσα στα πλαίσια της καλής πίστης, ώστε και η παρεχόμενη πληροφόρηση κατά τη δημοσιογραφική δεοντολογία να είναι κατά το δυνατόν αξιόπιστη και ακριβής. Δημοσιεύματα σε εφημερίδα, στα οποία εμφανίζονταν ασθενείς ιατρού που ταλαιπωρήθηκαν εξαιτίας ανεπιτυχών αισθητικών επεμβάσεων είχαν ως αποτέλεσμα την λήξη της σταδιοδρομίας του συγκεκριμένου ιατρού. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το εθνικό Δικαστήριο παραβίασε το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, αφού δέχθηκε ότι η επαγγελματική φήμη του συγκεκριμένου ιατρού μπορούσε να εμποδίσει το δικαίωμα ενημέρωσης του κοινού σε ένα τόσο ευαίσθητο χώρο, όπως της χειρουργικής επέμβασης και των συνεπειών της στο χώρο της αισθητικής. Έτσι τα μέτρα που υιοθετήθηκαν από τα εθνικά δικαστήρια πλήττοντας τη δημοσιογραφική ελευθεροτυπία, υπερέβησαν τη σχέση αναλογικότητας που επιβάλλει το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ. Στην ίδια υπόθεση το Δικαστήριο έχει δεχθεί ότι η καταδίκη ενός δημοσιογράφου που συντέλεσε στη διάδοση από τρίτον ρατσιστικών λόγων παίρνοντας συνέντευξη από αυτόν για ζήτημα κοινού ενδιαφέροντος θα αποτελούσε έναν υπερβολικό περιορισμό της έκφρασης.

γ. Ειδικές κυριαρχικές σχέσεις

Ιδιαίτερη σημασία έχει το ζήτημα των περιορισμών της ελευθερίας της έκφρασης στα πλαίσια των λεγόμενων "ειδικών κυριαρχικών ή εξουσιαστικών σχέσεων", και μάλιστα τόσο των εκούσιων (προπάντων της δημοσιοϋπαλληλικής σχέσης), όσο και των ακούσιων σχέσεων.

Οι ειδικές αυτές εξουσιαστικές σχέσεις δεν επηρεάζουν κατ αρχήν το δικαίωμα λήψης ή αποδοχής μιας γνώμης. Η λήψη ή η αποδοχή της γνώμης δεν ήταν ποτέ καθ' εαυτή αξιόποινη. Το αντίθετο συμβαίνει όσον αφορά στο δικαίωμα έκφρασης και διαβάσεις της γνώμης, όπου ορισμένοι περιορισμοί είναι δυνατοί.

Σχετικά έχει κηρυχθεί ότι το άρθρο 14 παρ.1 του Συντάγματος εφαρμόζεται και στους δημοσίους υπάλληλους, πολιτικούς, στρατιωτικούς ή αστυνομικούς, με τη διαφορά όμως, ότι πέρα από τους γενικούς περιορισμούς που επιβάλλονται από τους νομούς σε κάθε πολίτη, είναι θεμιτοί και ειδικότεροι περιορισμοί. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της ιδιαίτερης σχέσης που συνδέει τα άτομα αυτά με το κράτος και των υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτήν, δεν μπορεί όμως οι περιορισμοί αυτοί να φτάνουν στο σημείο που να αναιρούν στην ουσία το συγκεκριμένο δικαίωμα και την γενικά αναγνωρισμένη έκταση της εφαρμογής του. Τέτοιο ανεπίτρεπτο περιορισμών συνιστά η εξάρτηση της άσκησης του δικαιώματος από προηγούμενη άδεια της προϊσταμένης ή άλλης αρχής, δεδομένου ότι σε περίπτωση άρνησης παροχής της άδειας καθίσταται ανενεργό το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης.

Ειδικότερα γίνεται δεκτό ότι δεν μπορεί να θεμελιώσει πειθαρχικό παράπτωμα η διατύπωση από τον υπάλληλο, ακόμα και κατά την άσκηση των καθηκόντων του, γνώμης αντίθετης από εκείνη της υφιστάμενης του αρχής ή της κυβέρνησης, εφόσον αυτή χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα (αυτό πάντως πρέπει να εκληφθεί ότι αφορά το ύφος και όχι το περιεχόμενό της γνώμης). Ανεπίτρεπτη κριτική υφίσταται μόνο όταν η διατύπωση της γνώμης γίνεται με ύφος οξύ και εριστικό και με τη μορφή αντιδικίας προς τη δημόσια αρχή. Παραπέρα ο υπάλληλος δεν επιτρέπεται να κάνει χρήση της ιδιότητας του για να διαδίδει τις ιδέες του, ούτε να επηρεάζεται από τις πολιτικές πεποιθήσεις του ιδίου ή των ενδιαφερομένων κατά την υπηρεσιακή

ρύθμιση των υποθέσεων τους και οφείλει ιεραρχική υποταγή στην κυβέρνηση . Ωστόσο εκτός υπηρεσίας δικαιούται να εκφράζεται ελεύθερα, σεβόμενος μόνο την επιβαλλόμενη από την ιδιότητα του υποχρέωση διακριτικότητας απέναντι στους τρίτους και στο κράτος .

Ιδιαίτερη σημασία έχει η κατοχύρωση της ελευθερίας της έκφρασης των συνδικαλιστών, που προστατεύεται ειδικότερα στο άρθρο 23 του Συντάγματος. Σύμφωνα με την υπ αριθμόν 17081/1996 απόφαση του Τριμ. Διοικ. Πρωτ. Αθηνών, δηλώσεις συνδικαλιστή αστυνομικού για θέματα υπηρεσιακής εξέλιξης και μισθολογίου και η εκ μέρους του κριτική της στάσης της ηγεσίας της Αστυνομίας καλύπτονται από το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος, εφόσον δεν θίγονται υπηρεσιακά απόρρητα και τηρείται η επιβαλλόμενη γλωσσική εγκράτεια, ευπρέπεια και καλή πίστη.

Εξάλλου, περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρασης των δικαστικών λειτουργών, στρατιωτικών και υπαλλήλων των σωμάτων ασφαλείας και πολιτικών δημοσίων υπαλλήλων γενικά θεσπίζει το άρθρο 29 παρ.3 του Συντάγματος. Η διάταξη αυτή εισάγει εξαίρεση από τις γενικές αρχές που καθιερώνονται από το άρθρο 14 παρ. 1 και 29 παρ. 1 του Συντάγματος και συνεπώς πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Έτσι, π.χ. δεν είναι δυνατή η εφαρμογή της σε άλλες κατηγορίες δημοσίων λειτουργών - κατ' αντιδιαστολή προς τους υπαλλήλους- εκτός των δικαστικών, όπως είναι οι καθηγητές ΑΕΙ (αρ. 16 παρ. 5 Συντ. πρβλ. και αρ 56 παρ.2 Συντ.) ούτε σε άλλα πολιτικά μορφώματα (π.χ. δημοτικές παρατάξεις) ή πολύ περισσότερο σε συνδικαλιστικές οργανώσεις .

Σημαντικές αλλαγές στο άρθρο 29 παρ. 1 Συντ. επέφερε η πρόσφατη αναθεώρηση του Συντάγματος. Αξιοσημείωτη είναι ιδίως η ρητή διευκρίνιση, ότι οι εκδηλώσεις όχι μόνο υπέρ (όπως προέβλεπε το αρχικό κείμενο της διάταξης), αλλά και κατά πολιτικού κόμματος απαγορεύονται μόνο κατά την άσκηση των καθηκόντων τους στους δημοσίους υπαλλήλους (και τους εξομοιούμενους προς αυτούς υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημόσιων κλπ επιχειρήσεων). Με τον τρόπο αυτό η διατύπωση της παρ. 3 του άρθρου 29 Συντ. ευθυγραμμίστηκε προς τις επιταγές του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί πως η επιβολή πειθαρχικών κυρώσεων σε δημόσια υπάλληλο (εκπαιδευτικό) για την εκτός υπηρεσίας κομματική της δραστηριοποίηση παραβιάζει την ανωτέρω διάταξη . Ο αναθεωρητικός νομοθέτης του 2001 διατήρησε πάντως την "απόλυτη" απαγόρευση εκδηλώσεων υπέρ (πλέον και κατά) πολιτικού κόμματος για τους δικαστικούς λειτουργούς και όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας, αδιακρίτως εντός και εκτός υπηρεσίας, επειδή αυτοί αποτελούν τον "σκληρό πυρήνα του κράτους" .

Σε ό,τι αφορά τους δικαστικούς λειτουργούς το άρθρο 91 παρ. 5 ν. 1756/1988, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 14 παρ.3 ν. 1868/1989, ορίζει ότι δεν αποτελεί πειθαρχικό παράπτωμα η έκφραση γνώμης δημοσίως, εκτός αν γίνεται με σκοπό την μείωση του κύρους της Δικαιοσύνης ή υπέρ ορισμένου κόμματος ή άλλης ορισμένης πολιτικής οργάνωσης. Η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, ερμηνεύοντας τη διάταξη αυτή σε συνδυασμό με τα άρθρα 14 παρ. 1 και 29 παρ. 3 Συντ. και 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ, δέχθηκε ότι επιτρέπεται στον δικαστή η έκφραση γνώμης δημοσίως, εκτός αν αποτελεί οποιασδήποτε μορφής εκδήλωση υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος ή κατά τις περιστάσεις είναι ασυμβίβαστη προς το αξίωμά του και θίγει το κύρος αυτού ως δικαστή ή της δικαιοσύνης . Ωστόσο η αναφορά σε κρίση "κατά τις περιστάσεις" για το τι συνιστά ασυμβίβαστη προς το αξίωμα διαγωγή φαίνεται να σχετικοποιεί σε επικίνδυνο βαθμό την προστασία του συνταγματικού δικαιώματος για ελεύθερη έκφραση.

Ως προς τους στρατιωτικούς τέλος το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε κρίνει, κατά την άσκηση της γνωμοδοτικής του αρμοδιότητας, ότι είναι αντισυνταγματική η γενική απαγόρευση, έστω και απλής κατοχής και ανάγνωσης, μέσα στις μονάδες τους κάθε φύσης πολιτικών εντύπων και εκδόσεων που μπορούν να κλονίσουν την πειθαρχία ή έχουν αντιστρατιωτικό περιεχόμενο. Αργότερα ωστόσο υπαναχώρησε από την αρχική ορθή θέση του, δεχόμενο ότι είναι θεμιτή η απαγόρευση εισαγωγής στις μονάδες εντύπων τέτοιου περιεχομένου. Μπορούμε εδώ να παρατηρήσουμε ότι είναι πλέον δύσκολη η διάκριση μεταξύ εντύπων τα οποία μπορούν να κλονίσουν την πειθαρχία και όσων δεν μπορούν. Την πειθαρχία πάντως δεν μπορεί να την κλονίσει η "κατά μόνας" ανάγνωση ή η απλή κατοχή εντύπων, παρά μόνο η επιδεικτική τυχόν προβολή τους. Το ίδιο βέβαια θα ήταν δυνατόν να συμβεί, ίσως κατά μείζονα λόγο, με την προβολή και συζήτηση επί του περιεχομένου π.χ. αθλητικών εντύπων. Άρα η σχετική διάταξη του άρθρου 12 παρ.4 π.δ. 130/1984 (Στρατιωτ. Κανονισμός 20-1) είναι απρόσφορη και μη αναγκαία και συνεπώς θα έπρεπε να θεωρηθεί αντισυνταγματική. Ως τέτοια θεωρήθηκε πάντως πιο πρόσφατα η απαγόρευση στους δόκιμους αστυφύλακες να εισάγουν και διαβάζουν μέσα στη σχολή τους έντυπα γενικά, μη σχετιζόμενα προς τα διδασκόμενα μαθήματα. Προβληματική είναι και η συνταγματικότητά της κατά το άρθρο 25 π.δ. 130/1984 γενικής απαγόρευσης της έκφρασης των στρατιωτικών σε ζητήματα πολιτικού περιεχομένου και της κάθε μορφής δήλωσής τους στα μέσα μαζικής ενημέρωσης χωρίς άδεια του Υπουργού Εθνικής Άμυνας. Περαιτέρω πρέπει να σημειωθεί ότι αντίκειται τόσο στο άρθρο 14 Συντ, όσο και στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ η επιβολή κυρώσεων σε στρατιωτικούς για την εκ μέρους τους άσκηση κριτικής, όταν αυτή δεν έχει αντικειμενικά δυσμενείς επιπτώσεις στη στρατιωτική πειθαρχία, όπως συνέβαινε κατά την εφαρμογή του άρθρου 74 του προϋσχυσαντος ΠΚ.

III. Ειδικά ζητήματα

α. Εφαρμογή του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος από τα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια

Τόσο τα ποινικά, όσο και τα πολιτικά δικαστήρια βρέθηκαν πολλές φορές αντιμέτωπα με την εφαρμογή του άρθρου 14 του Συντάγματος, το οποίο έπρεπε άλλοτε να το προστατεύουν και άλλοτε να το περιορίσουν.

Το ζήτημα της διανομής εντύπων και των αφισκοκολλήσεων είναι ένα πρόβλημα, που έχει σχέση με την ελευθερία έκφρασης γνώμης και απασχόλησε τη νομολογία των ποινικών δικαστηρίων.

Θα πρέπει εδώ να διευκρινιστεί, ότι πρόκειται για τα έντυπα και τις αφίσες που εκφράζουν και διαδίδουν ιδέες, πεποιθήσεις κλπ. και όχι για έντυπα και αφίσες οικονομικού περιεχομένου (διαφημιστικά κλπ.). Η διάκριση, που τη δέχεται και η Α.Π. 838/1977 έχει σημασία γιατί μόνο τα έντυπα και οι αφίσες της πρώτης κατηγορίας προστατεύονται από το άρθρο 14 του Συντάγματος. Οι περιορισμοί στα έντυπα και τις αφίσες οικονομικού περιεχομένου θα πρέπει να κριθούν με βάση την οικονομική ελευθερία, που προστατεύεται από το άρθρο 5 του Συντάγματος.

Ένα σημείο όπου συμφωνούν νομολογία και θεωρία είναι, ότι αντίκειται στο άρθρο 14 του Συντάγματος η αξίωση άδειας της αστυνομικής αρχής για την κυκλοφορία και επικόλληση εντύπων, πολιτικού περιεχομένου σε δημόσιους χώρους. Έτσι έκριναν ορθά, προκειμένου για την επικόλληση εντύπων, οι Πταισματοδικεία Λαρίσης 3058/1976, Πταισματοδικείου Γιαννιτσών 1011/1976 και, προκειμένου για τη

διανομή εντύπων, η Πταισματοδικείου Χίου 537/1979. Τέτοιου είδους άδεια είναι αναμφισβήτητα προληπτικό μέτρο περιοριστικό της έκφρασης και διάδοσης της γνώμης, που απαγορεύεται από το άρθρο 14 παρ. 2 εδ. β' του Συντάγματος. Στο σημείο αυτό η νομολογία ακολούθησε την Α.Π. 355/1965.

Το ζήτημα που πιο πέρα δημιουργήθηκε είναι αν επιτρέπεται από το Σύνταγμα η για λόγους αισθητικούς, προστασίας του περιβάλλοντος (φυσικού και πολιτιστικού), προστασίας της υγείας και της ξένης ιδιοκτησίας, ρύθμιση (όχι απαγόρευση) των αφισοκολλήσεων. Η Α.Π. 1241/1976, διαστέλλοντας σαφώς την περίπτωση της αναγραφής λέξεων, φράσεων, συνθημάτων, συμβόλων κλπ. επί οικοδομών και μανδροτοίχων ιδιοκτησιών ή ιερών ναών από την έκφραση γνώμης δια του τύπου, αποφάνθηκε ότι δεν είναι αντίθετη προς το άρθρο 14 του Συντάγματος η με αστυνομική διάταξη απαγόρευση αναγραφής συνθημάτων κλπ. σε ξένες οικοδομές, ναούς κλπ. Σύμφωνα και η Μονομελούς Πλημ/κείου Κομοτηνής 147/1997.

Ανεξάρτητα από το εριζόμενο θέμα, αν η αναγραφή συνθημάτων, παραστάσεων ή συμβόλων στους τοίχους ή σε άλλες επιφάνειες (σαν έκφραση και διάδοση γνώμης εγγράφως όχι όμως δια του τύπου) υπόκειται σε προληπτικούς περιορισμούς, βέβαιο είναι πως (δεν απαγορεύεται από το Σύνταγμα υπό ορισμένους όρους ο καθορισμός ειδικών χώρων για την επικόλληση αφισών κλπ. ή η απαγόρευση αφισοκολλήσεων σε ιστορικά μνημεία, διατηρητέα κτίρια κλπ.

Υπάρχουν ορισμένες διατάξεις ποινικών νόμων που, αν και κατ' αρχή δεν είναι αντίθετες με το Σύνταγμα, όμως με τη μη ορθή εφαρμογή τους είναι δυνατό να δημιουργήσουν ανεπίτρεπτους περιορισμούς στην ελευθερία έκφρασης και διάδοσης της γνώμης και στην ελευθερία της πληροφόρησης. Αναφέρομαι ιδίως στις διατάξεις των άρθρων 181 και 191 του Π.Κ., που τιμωρούν την περιύβριση αρχής και τη διασπορά ψευδών ειδήσεων.

Ός προς την περιύβριση αρχής, ο Άρειος Πάγος δέχεται πάγια ότι στρέφεται κατά της αρχής ως πολιτειακού θεσμού και περιλαμβάνει σαφείς εκδηλώσεις καταφρόνησης, ονειδισμού ή διασυρμού, μειωτικές του κύρους τους, οι οποίες βρίσκονται πάντως έξω από τον έλεγχο και την έντονη ή δριμυία έστω κριτική, που επιτρέπεται κατά το άρθρο 14 του Συντάγματος. Οι εκδηλώσεις αυτές γίνονται δημοσίως και πλήττουν κατ' αντικείμενο και κατά την πρόθεση του δράστη την αρχή ως πολιτειακό θεσμό (όχι το φυσικό πρόσωπο που την ενσαρκώνει).

Εκείνο το οποίο πρέπει να σημειωθεί είναι πως η αξιόποινη συμπεριφορά, που συνιστά το έγκλημα του άρθρου 181 του Π.Κ. (δημοσία περιύβριση αρχής), προσδιορίζεται με αξιολογικές έννοιες οι οποίες εξαρτώνται από μια αξιολογική εκτίμηση πραγματικών περιστατικών που κάνει ο δικαστής. Γι' αυτό ο καθορισμός του περιεχομένου της έννοιας του εγκλήματος αυτού πρέπει να γίνεται πάντοτε με ιδιαίτερη προσοχή. Κατά την ολομ. Α.Π. 94/1963, «πρέπει να εξετάζεται λελογισμένως εν εκάστη ειδική περιπτώσει αν αι (συγκεκριμένα) ενέργειαι πλήττουν ευθέως αυτήν ταύτην την αρχήν». Η διάταξη του άρθρου 181 του Π.Κ. πρέπει να εφαρμόζεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μη παρακωλύεται η ελευθερία των πολιτών να ασκούν κριτική της δράσης των κρατικών οργάνων που κατοχυρώνεται συνταγματικά.

Πρέπει στο σημείο αυτό να γίνει αναφορά στην απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου της 7.12.1976, στην υπόθεση Handyside, που δέχεται (ερμηνεύοντας το άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης) ότι η ελευθερία της έκφρασης δεν καλύπτει μόνο τις πληροφορίες ή ιδέες που γίνονται με εύνοια δεκτές ή που θεωρούνται ως αβλαβείς ή αδιάφορες, αλλά και εκείνες που προσβάλλουν, δυσχεραίνουν ή ανησυχούν το κράτος ή μια οποιαδήποτε μερίδα του λαού. Η αναφορά, στο σημείο αυτό, σε συγκεκριμένα παραδείγματα από τη

νομολογία των ποινικών δικαστηρίων, θα ήταν πολύ χρήσιμη.

— Καταδικάστηκε για περιύβριση αρχής εκδότης και διευθυντής επαρχιακής εφημερίδας, που έγραψε για το νομάρχη της περιοχής ότι είναι επικίνδυνος και άχρηστος και ότι δεν μπορεί ή δεν έχει τη διάθεση να δείξει ούτε τη στοιχειώδη μέριμνα για την υγεία και τη ζωή των κατοίκων του νομού. Η Α.Π. 915/1979 ανήρεσε την καταδικαστική απόφαση γιατί δεν προέκυπτε σαφώς αν οι προσβλητικές εκφράσεις στρέφονταν, κατ' αντικείμενο και κατά την πρόθεση του δράστη, εναντίον του νομάρχη προσωπικά για πράξεις του κατά την ενάσκηση του λειτουργήματος του ή κατά της νομαρχιακής αρχής.

— Η ολομ. Α.Π. 170/1977 έκρινε, κατά πλειοψηφία, πως δεν στοιχειοθετείται το έγκλημα της περιύβρισης αρχής από άρθρο εφημερίδας, όπου, μεταξύ άλλων, γινόταν λόγος για αποχαλίνωση των κομμάτων, με βασικούς στόχους τη Δικαιοσύνη και τις ένοπλες δυνάμεις, και το συμπέρασμα του δημοσιεύματος ήταν, ότι Κυβέρνηση και Αντιπολίτευση συμπράττουν στην εκστρατεία κατά των ενόπλων δυνάμεων (αντίθετη μειοψηφία). Ίδια ήταν και η κρίση της Α.Π 1208/1976, που λόγω πλειοψηφίας μιας ψήφου παρέπεμψε την υπόθεση στην ολομέλεια.

— Αντίθετα η ολομ. Α.Π. 636/1978 δέχτηκε κατά πλειοψηφία, για κύριο άρθρο εφημερίδας, όπου υπήρχε και η φράση «πληρώνωμε ξένα έντυπα όχι δια να γράφουν υπέρ ημών δια την Κύπρον και το Αιγαίον αλλά δια να υμνολογούν ωρισμένα πρόσωπα της Κυβερνήσεως», ότι (αφού το περιστατικό αυτό ήταν ψευδές) το δημοσίευμα αποτελούσε περιύβριση αρχής. Αντίθετα η μειοψηφία (9 αρεοπαγίτες) έκρινε πως πρόκειται για δριμεία κριτική της Κυβέρνησης εντός των ορίων του άρθρου 14 του Συντάγματος. Άλλωστε, η γνώμη της μειοψηφίας είναι σύμφωνη με την πλειοψηφία της προηγούμενης απόφασης της ολομέλειας.

— Η Α.Π. 873/1976 δέχτηκε ότι το δημοσίευμα της «Χριστιανικής», με τον ΤΙΤΛΟ «Διαρκές το δικό σας έγκλημα κύριοι αρεοπαγίτες» και με υπότιτλο «Θυσιάσατε τη δικαιοσύνη στη σκοπιμότητα, χθες για να σώσετε την τυραννία, σήμερα για να σώσετε τους τυράννους», ήταν περιύβριση αρχής. Αντίθετα, το 1129/1976 βούλευμα του Συμβουλίου Πλημ/κών Αθηνών, με σύμφωνη Εισαγγελική πρόταση έκρινε, σε ανάλογη περίπτωση (δήλωση σε εφημερίδα ότι «κατάπληξη και οργή προκαλεί το βούλευμα του Αρείου Πάγου... αγνοεί ηθελημένα τα διδάγματα της θεωρίας του ποινικού δικαίου... προκαλεί βάνανυσα το αίσθημα του δικαίου... το βούλευμα πλήττει βαρύτατα το ήδη κλονισμένο κύρος του Ανωτάτου Δικαστηρίου, που πριν δύο χρόνια αναγνώρισε τη νομιμότητα του δημοψηφίσματος του 1973 και σήμερα αναγνωρίζει ουσιαστικά τη νομιμότητα "των Κυβερνήσεων της επταετίας»), πως δεν στοιχειοθετείται έγκλημα περιύβρισης αρχής. Ομοίως το 1271/ 1980 βούλευμα του Συμβουλίου Πλημ/κών Αθηνών, με σύμφωνη Εισαγγελική πρόταση, δέχτηκε πως με τις βαριές φράσεις

(χαρακτηρισμούς) που περιλαμβάνονταν στην κατάθεση μάρτυρα για τη συγκεκριμένη απόφαση του Αρείου Πάγου («το πλήγμα της Δικαιοσύνης είναι το βούλευμα της για το στιγμιαίο... όλο το βούλευμα ήτο πολλαπλούν αμάρτημα... ένα νομικό έκτρωμα...») δεν στοιχειοθετείται το έγκλημα της περιύβρισης αρχής.

— Οι Α.Π. 653/1982 και 920/1980 δέχτηκαν πως υπάρχει έγκλημα περιύβρισης αρχής, στις περιπτώσεις που διατυπώθηκαν σε δικαστήριο ή κατά τη διεξαγωγή αποδείξεων φράσεις καταφρονητικές για δικαστικό λειτουργό (κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του) ή για δικαστική απόφαση. Ομοίως η Α.Π. 782/1979 έκρινε ότι συνιστούν περιύβριση αρχής καταφρονητικές φράσεις προς αστυνομικά όργανα που εκτελούσαν νόμιμα την υπηρεσία τους.

---Η Α.Π. 1052/1981 δέχτηκε πως οξείες εκφράσεις που περιλαμβάνονται σε τηλεγράφημα πολιτικώς ενάγοντα προς τον Πρόεδρο Πρωτοδικών, για το χειρισμό

ποινικής υπόθεσης από τον αρμόδιο Εισαγγελέα, δεν περιέχουν καταφρόνηση της Εισαγγελικής αρχής κλπ. και δεν αποτελούν περιύβριση αρχής.

Συμπερασματικά. αν με το πρίσμα του άρθρου 14 του Συντάγματος δούμε τις αποφάσεις των ποινικών δικαστηρίων που έκριναν περιπτώσεις διώξεων για περιύβριση αρχής, δεν μπορούμε να πούμε πως εφάρμοσαν όλες ορθά το άρθρο 181 του Π.Κ. Παρατηρούμε επίσης μια αστάθεια, άρα ανασφάλεια, ως προς τα κριτήρια με τα οποία γίνεται δεκτή η ύπαρξη ή όχι των στοιχείων της περιύβρισης αρχής. Περιπτώσεις επιτυχημένου συνδυασμού των άρθρων 14 του Συντάγματος και 181 του Π.Κ. ήταν, αναμφίβολα, οι θέσεις των Α.Π. 1052/1981, 915/1979, ολομ. Α.Π. 170/1977, μειοψ. ολομ. Α.Π. 636/1978, Συμβ. Πλημ/κών Αθην. 1129/1976 και 1271/1980.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις ορισμένων αποφάσεων που κήρυξαν ενόχους κατηγορουμένους, οι οποίοι τίποτα άλλο δεν έκαναν παρά κριτική και δημόσιο έλεγχο των αρχών. Έτσι όμως φαλκιδεύτηκε η ελευθερία έκφρασης γνώμης. Σχετική είναι και η τροποποίηση του άρθρου 181 του Π.Κ., που έχει διατυπωθεί από ειδική νομοπαρασκευαστική επιτροπή του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Το νομοσχέδιο προβλέπει αντικατάσταση του άρθρου 181 με την εξής διάταξη: «Με φυλάκιση μέχρι δύο ετών τιμωρείται, όποιος δημοσίως περιυβρίζει, με τρόπο που να κλονίζει το κύρος της, αρχή δημόσια, δημοτική ή κοινοτική, χωρίς αναφορά σε συγκεκριμένο προσωπικό φορέα».

Όσα ειπώθηκαν πιο πάνω για το άρθρο 181 του Π.Κ. ισχύουν και για το άρθρο 191. Δεν είναι κατ' αρχή αντίθετο με το άρθρο 14 του Συντάγματος, όπως έχουν δεχτεί η Τριμ. Εφ.Α. 5280/1981 και η Τριμ. Πλημ/κείου Αθην. 44203/1980.

Η ολομ. Α.Π. 1463/1981 επισήμανε πως και εδώ η αξιόποινη συμπεριφορά προσδιορίζεται από αόριστες νομικές έννοιες, που πρέπει να εξειδικευτούν με αξιολογική κρίση. Σχετική είναι και η Α.Π. 1015/1981.

Και εδώ, επομένως, υπάρχουν τα ίδια προβλήματα, εφαρμογής του άρθρου 191 του Π.Κ. κατά τρόπο που να μη παραβιάζεται το άρθρο 14 του Συντάγματος.

Συνδυασμός της ελευθερίας της πληροφόρησης, που είναι κατοχυρωμένη από το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, με τη διάταξη του άρθρου 191 του Π.Κ., αυτή είναι η ορθή λύση του προβλήματος. Στο συνδυασμό αυτό δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως το βασικό είναι η ελευθερία της πληροφόρησης και πως με ποινικές διώξεις και καταδίκες δεν πρέπει να φαλκιδεύεται αυτή η βασική για την δημοκρατία ελευθερία. Ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει τη νομολογία είναι κατά πόσο συμπορεύεται με το άρθρο 14 του Συντάγματος η δυνατότητα του Εισαγγελέα να απαγορεύει δημοσιεύσεις σχετικές προς ενεργούμενη ανάκριση κλπ. (άρθρο 39 παρ. 3 α.ν. 1092/ 1037) . Σχετική είναι η ολομ. Α.Π. 794/1976. Η απόφαση αυτή δέχτηκε πως το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης και διάδοσης με τον τύπο των στοχασμών, που είναι η πεμπτουσία κάθε ελεύθερου δημοκρατικού πολιτεύματος, δεν είναι απερίοριστο. Επιτρέπεται με νόμους να θεσπίζονται απαγορεύσεις, εφόσον εμπνέονται από κοινωνικό ή δημόσιο συμφέρον και δεν αποσκοπούν στο να πλήξουν την εκδήλωση ορισμένης γνώμης, ούτε ανατρέπουν τη βάση του σχετικού δικαιώματος και δυσχεραίνουν υπέρμετρα την άσκηση του. Τέτοιοι είναι νόμοι γενικής ισχύος που τείνουν στην προστασία ορισμένου υπέρτερου ατομικού ή κοινωνικού αγαθού (προστασία της υπόληψης ή των δικαιωμάτων των τρίτων, παρεμπόδιση κοινολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών, διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας). Έτσι δέχτηκε ο 'Αρειος Πάγος ότι η πιο πάνω διάταξη δεν βρίσκεται σε αντίθεση προς τους περί ελευθερίας του στοχασμού και του τύπου συνταγματικούς ορισμούς, γιατί αποβλέπει κατά κύριο λόγο στην εξασφάλιση της ομαλής διεξαγωγής

της ανάκρισης, στην κατοχύρωση της μυστικότητας της και στην προστασία της υπόληψης των προσώπων, που φέρονται ως ενεχόμενα ή παθόντα στη διωκόμενη αξιόποινη πράξη .

Για να ακούσουμε και μια άλλη γνώμη στο θέμα που μας απασχολεί, θα άξιζε εδώ να θυμηθούμε τα όσα δέχτηκε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των δικαιωμάτων του ανθρώπου με την απόφαση του της 26.4.1979, στην υπόθεση των «Κυριακάτικων Τάιμς» . Με την απόφαση αυτή τονίστηκε πάλι πως η ελευθερία έκφρασης γνώμης αποτελεί θεμέλιο της δημοκρατικής κοινωνίας και αυτό έχει ειδική σημασία για τον τύπο, και στον τομέα της απονομής της δικαιοσύνης που υπηρετεί τα συμφέροντα ολόκληρης της κοινωνίας και απαιτεί τη συνεργασία ενός διαφωτισμένου κοινού. Υπογραμμίστηκε επίσης ότι τα δικαστήρια βεβαίως έχουν αρμοδιότητα να ρυθμίζουν τις διαφορές, απ' αυτό όμως δεν προκύπτει καθόλου ότι προηγουμένως οι διαφορές αυτές δεν μπορούν

να δώσουν αφορμή για συζήτηση αλλού, στις ειδικές επιθεωρήσεις, στον τύπο ή στο κοινό γενικά. Επί πλέον, αν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης οφείλουν να μη υπερπηδούν τα όρια που ορίζονται για λόγους ορθής απονομής της δικαιοσύνης, έχουν παρ' όλα αυτά τη δυνατότητα να ανακοινώνουν πληροφορίες και ιδέες επάνω σε προβλήματα που απασχολούν τα δικαστήρια, όπως και επάνω σε προβλήματα που αφορούν άλλους δημόσιους τομείς. Το άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης εξασφαλίζει όχι μόνο στον τύπο την ελευθερία να πληροφορεί το κοινό, αλλά επίσης στο κοινό το δικαίωμα να έχει τέλεια πληροφόρηση. Έτσι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο καταδίκασε τη Μεγάλη Βρετανία για παραβίαση του άρθρου 10, επειδή με δικαστική απόφαση απαγορεύτηκε στους «Κυριακάτικους Τάιμς» να δημοσιεύσουν έρευνα για την τραγωδία της θαλιδομίδης, με την αιτιολογία ότι εκκρεμούσαν σχετικές υποθέσεις στα Αγγλικά δικαστήρια.

Η συλλογιστική της απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου μπορεί, νομίζω, να προβληματίσει ως προς την ορθότητα της λύσης που δέχτηκε ο "Αρειος Πάγος" . Ένα άλλο ζήτημα που προβληματίσε τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, σε σχέση με την ελευθερία της έκφρασης γνώμης, είναι η συνταγματικότητα του άρθρου 16 του ν. 75/1975 «περί οργανώσεως του εξωσχολικού αθλητισμού» . Η διάταξη αυτή ορίζει, ότι απαγορεύεται κάθε κρίση που εκδηλώνεται οπωσδήποτε, και με τον τύπο ή τα λοιπά μέσα ενημέρωσης, από αθλητή, προπονητή ή μέλος διοικητικού συμβουλίου διαγωνιζομένων σωματείων, πριν ή μετά την τέλεση αγώνα, για το πρόσωπο των διαιτητών ή κριτών και της διαιτησίας τους ή κατά των αποφάσεων του ΑΣΕΑΔ. Προβλέπονται σοβαρές κυρώσεις για την περίπτωση παραβίασης αυτής της διάταξης.

Τα δικαστήρια, που κλήθηκαν να την εφαρμόσουν, την έκριναν αντισυνταγματική (αντίθετη προς το άρθρο 14 του Συντάγματος). Αναφέρομαι στις Μονομ. Πρωτ. Ιωαννίνων 215/1976, Μονομ. Πρωτ. Αθηνών 2304/1976, Α.Π. 656/1978. Τελικά η ολομ. Α.Π. 926/1980 έλυσε οριστικά το ζήτημα. Δέχτηκε ότι η διάταξη του άρθρου 36 του ν. 75/1975 είναι αντίθετη προς τη διάταξη του άρθρου 14 του Συντάγματος. Και έκρινε, ότι τέτοια γενική και απόλυτη απαγόρευση, που αποκλείει ολοκληρωτικά οποιαδήποτε και οπωσδήποτε εκφραζόμενη κρίση, χωρίς καμία διάκριση ως προς το περιεχόμενο και το χρόνο της διατυπούμενης κρίσης, δεν εισάγει απλώς περιορισμούς και προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος έκφρασης των στοχασμών, αλλ' αφαιρεί ολοσχερώς το δικαίωμα αυτό από τα πιο πάνω πρόσωπα.

Είναι μεγάλο θέμα και ξεφεύγει από τα όρια αυτής της μικρής εισήγησης το ζήτημα της σχέσης της ελευθερίας έκφρασης και διάδοσης γνώμης και των άσεων δημοσιευμάτων . Πρέπει επίσης να αναφερθεί, εντελώς επιγραμματικά, μια απόφαση του Αρείου Πάγου επάνω στο πρόβλημα, η 546/198. Πρόκειται για ερμηνεία της

διάταξης του άρθρου 29 παρ. 1 του ν. 5060/1931 όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 3 του ν. 1291/1982 (που τιμωρεί, μεταξύ άλλων, την παρασκευή και κυκλοφορία εντύπων ή συγγραμμάτων ασέμων).

Το Ακυρωτικό δέχτηκε ότι σε περίπτωση καταδίκης για παράβαση αυτής της διάταξης, που στηρίζεται αποκλειστικά σε ορισμένες λέξεις και φράσεις ενός βιβλίου, είναι ανάγκη για τη διαπίστωση της ορθής ερμηνείας και εφαρμογής της να μνημονεύονται στην καταδικαστική απόφαση, εκτός από αυτές τις λέξεις και φράσεις, ο σκοπός και το περιεχόμενο του βιβλίου, ώστε να προκύπτει αν ήταν αναγκαία η χρησιμοποίηση των λέξεων και φράσεων για την επιτυχή απόδοση του περιεχομένου του βιβλίου. Και από το περιεχόμενο αυτό θα πρέπει να προκύπτει αν προσβάλλεται ή όχι εμφανώς η δημοσία αιδώς και το κοινό αίσθημα .

Είναι, νομίζω, μια πολύ σωστή θέση στο πρόβλημα ελευθερία έκφρασης και διάδοσης γνώμης και άσεμνα δημοσιεύματα. Μια θέση που έχει και παλαιότερα γίνει δεκτή, με την Τριμ. Εφ. Α. 8098/1979 και με την 511/1970 αναφορά του Εισαγγελέα Πλημ/κών Θεσσαλονίκης, και έχει υποστηριχθεί και στη θεωρία .

β. Ελευθερία της έκφρασης και ελευθερία της διαφήμισης, σύμφωνα με τη νομολογία των οργάνων της ΕΣΔΑ.

Στην ελληνική έννομη τάξη, η κρατούσα γνώμη δεν δέχεται ότι η διαφήμιση με κερδοσκοπικό περιεχόμενο υπάγεται στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 14, παρ. 1 του Συντάγματος. Η νομολογία, όμως, των οργάνων της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο του άρθρου 10 ΕΣΔΑ φαίνεται να κάνει σημαντικά βήματα, ώστε να απολαμβάνει προστασίας η ελευθερία της διαφήμισης, ανεξαρτήτως κερδοσκοπικού ή μη χαρακτήρα .

Η αρχική θέση της Επιτροπής όσον αφορά την διαφήμιση (ακόμη και την πολιτική διαφήμιση), υπήρξε μάλλον διστακτική . Στην απόφαση της για το παραδεκτό της προσφυγής X και Company Z κατά Ηνωμένου Βασιλείου αποφαινεται: «Είναι σαφές ότι κάποια από τα κράτη αυτά απαγορεύουν κάθε διαφήμιση στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση, ενώ άλλα κράτη μέλη επιτρέπουν τέτοια διαφήμιση, θεσπίζουν όμως ταυτόχρονα ρυθμίσεις για τα είδη διαφήμισης που είναι παραδεκτά. Υπό αυτές τις περιστάσεις η Επιτροπή κρίνει ότι η διάταξη του άρθρου 10 παρ. 1 θα πρέπει να ερμηνεύεται ως παρέχουσα το δικαίωμα στο κράτος να χορηγεί άδεια, υπό τον όρο της απαγόρευσης συγκεκριμένων κατηγοριών διαφήμισης, όπως ακριβώς στην παρούσα υπόθεση».

Η Επιτροπή δέχτηκε πρώτη φορά ότι το άρθρο 10 ΕΣΔΑ είναι δυνατόν να προστατεύει τον εμπορικό λόγο στην υπόθεση Church of Scientology κατά Σουηδίας . Στην απόφαση για το παραδεκτό της εν λόγω προσφυγής διατυπώνεται η σκέψη ότι: «η Επιτροπή δεν είναι της γνώμης ότι ο εμπορικός λόγος βρίσκεται από τη φύση του πεδίου προστασίας του άρθρου 10». Στην υπόθεση Liljenberg κατά Σουηδίας η Επιτροπή ασχολήθηκε με την επιβολή κυρώσεων εξαιτίας του περιεχομένου διαφημιστικού υλικού. Θεώρησε ότι οι κυρώσεις αυτές συνιστούν επέμβαση στο δικαίωμα για ελευθερία της έκφρασης και ρητά έκρινε ότι «η εμπορική διαφήμιση και οι εκστρατείες προώθησης προϊόντων προστατεύονται ως τέτοιες από το άρθρο 10 παρ. 1 της Σύμβασης».

Στην Έκθεση της 13ης Ιουλίου 1983 για την υπόθεση Barthold κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας η Επιτροπή εξέτασε τα ακόλουθα πραγματικά περιστατικά: Ο προσφεύγων κτηνίατρος, ο οποίος εργαζόταν στο Αμβούργο, έδωσε συνέντευξη σε μια εφημερίδα και εξέφρασε την άποψη του ότι θα ήταν ευκαίιο να εισαχθεί ο θεσμός της διανυκτερεύουσας κτηνιατρικής υπηρεσίας, όπως τέτοια

υπηρεσία διέθετε η δική του κλινική. Κατά του προσφεύγοντα κινήθηκε διαδικασία σύμφωνα με την γερμανική νομοθεσία περί ανταγωνισμού. Στη συνέχεια απαγορεύτηκε στον προσφεύγοντα να επαναλάβει τις δηλώσεις του, με αναφορά στο όνομα του και την κλινική του, επειδή με τον τρόπο αυτό παρέβαινε την επαγγελματική υποχρέωση του να μην διαφημίζεται. Ο προσφεύγων διαμαρτυρήθηκε, ότι αυτός ο περιορισμός της ελευθερίας έκφρασης του ήταν αντίθετος στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ.

Η Έκθεση της Επιτροπής για την παραπάνω προσφυγή του κτηνίατρου έκρινε ότι «η υπόθεση δεν αφορούσε διόλου την εμπορική διαφήμιση υπό την έννοια, που συνήθως αποδίδεται στον όρο αυτό». Η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό, επειδή κατά τη γνώμη της ο προσφεύγων εξέφρασε τις απόψεις του στη διάρκεια συνέντευξης που δημοσιεύτηκε σε μια εφημερίδα και «ούτε προκάλεσε το εν λόγω δημοσίευμα ούτε πλήρωσε γι' αυτό, ούτε το δημοσίευμα είχε διατύπωση διαφήμισης, ούτε και επιδίωκε κατά κύριο λόγο την διαφήμιση της κλινικής του προσφεύγοντα». Όμως ο εκπρόσωπος της Επιτροπής F. Ermacora είτε ρητά στην ακροαματική διαδικασία ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι, ακόμη και εάν υποθέσουμε ότι οι δηλώσεις του προσφεύγοντα Dr. Barthold είναι εμπορική διαφήμιση, το άρθρο 10 ΕΣΔΑ παραμένει εφαρμοστέο, αφού σύμφωνα με την αντίληψη της Επιτροπής ο εμπορικός λόγος δεν εκφεύγει του πεδίου προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ.

Στην απόφαση της 25ης Μαρτίου 1985 στην ίδια υπόθεση Barthold, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν ήταν αναγκαίο να αποφανθεί εάν η εμπορική διαφήμιση απολαμβάνει ή όχι της προστασίας του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, αφού δεν θεώρησε ότι η επίδικη διαφήμιση είχε εμπορικό χαρακτήρα. Για τον λόγο αυτό το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν είχε υποχρέωση να «εξετάσει κατά πόσο η εμπορική διαφήμιση εμπίπτει στις εγγυήσεις της εν λόγω διάταξης» (παρ. 42) . Ο δικαστής Pettiti διατύπωσε την εξής, συντρέχουσα προς την απόφαση γνώμη του, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον προβληματισμό μας:

«Ελευθερία της έκφρασης στην πραγματική της διάσταση είναι το δικαίωμα λήψης και διάδοσης πληροφοριών και ιδεών. Ο εμπορικός λόγος είναι άμεσα συνδεδεμένος με την ελευθερία αυτή. Τα μεγάλα θέματα της ελευθερίας της πληροφόρησης, της ελεύθερης αγοράς στη ραδιοφωνία, της χρήσης τηλεπικοινωνιακών δορυφόρων, δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν χωρίς να ληφθεί υπόψη το φαινόμενο της διαφήμισης. Μία καθολική απαγόρευση της διαφήμισης θα ισοδυναμούσε με κατάργηση της ιδιωτικής ραδιοφωνίας, αφού θα της στερούσε την οικονομική της βάση. Η ρύθμιση στο πεδίο αυτό είναι βέβαια νόμιμη. Ένα ανεξέλεγκτο σύστημα δεν είναι νοητό. Αλλά για να διατηρηθεί η ελεύθερη ροή πληροφοριών, οποιοσδήποτε επιβαλλόμενος περιορισμός πρέπει να αποτελεί απάντηση σε μία πιεστική κοινωνική ανάγκη και όχι απλώς σε μια συγκυριακή κατάσταση. Ακόμα κι αν γίνει παραδεκτό ότι η κρατική ρυθμιστική εξουσία είναι δυνατόν να είναι περισσότερο εκτεταμένη σε σχέση με την εμπορική διαφήμιση, ωστόσο, κατά την άποψη μου, το ζήτημα εξακολουθεί να παραμένει ότι ο εμπορικός λόγος περιλαμβάνεται στη σφαίρα της ελευθερίας της έκφρασης...παρά το γεγονός ότι στις εμπορικές επικοινωνίες παρέχεται διαφορετικός βαθμός προστασίας απ' ό,τι στον τύπο».

Ανεξάρτητα από την ακριβή φραστική διατύπωση της απόφασης Barthold, το Δικαστήριο μοιάζει μάλλον να έχει εμμέσως απαντήσει στο ερώτημα εάν η εμπορική διαφήμιση προστατεύεται από το άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Στην πραγματικότητα, τα δικαστήρια της Γερμανίας δεν αρνήθηκαν στον προσφεύγοντα το δικαίωμα του να μεταδώσει πληροφορίες ή γνώμες σχετικά με την ανάγκη διανυκτέρευσης μιας κτηνιατρικής υπηρεσίας, αλλά αντίθετα του αρνήθηκαν το δικαίωμα του να περιλάβει

στην επίδικη μορφή έκφρασης «συγκεκριμένα δεδομένα, που αφορούσαν στο πρόσωπο του και στην λειτουργία της κλινικής του». Καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι επιβληθείσες απαγορεύσεις συνιστούσαν παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο έφθασε πρακτικά στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 10 ΕΣΔΑ εγγυάται το δικαίωμα ενός κτηνιάτρου να διαφημίζει δημόσια την δραστηριότητα του. Ακριβώς η πράξη αυτή και μόνον απαγορεύτηκε στον Barthold από τις εγκαλούμενες γερμανικές αρχές .

Η υπόθεση Markt Intern Verlag GmbH και K. Beerman κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας αφορούσε στην εφαρμογή της νομοθεσίας περί αθεμίτου ανταγωνισμού σχετικά με δηλώσεις, που δημοσιεύτηκαν σε δελτίο τύπου της προσφεύγουσας (μιας εκδοτικής εταιρίας) για την δράση μιας τρίτης εταιρίας. Η κυκλοφορία του συγκεκριμένου δημοσιεύματος απαγορεύτηκε, με τη δικαιολογία ότι έθιγε τους κανόνες του ανταγωνισμού σε βάρος αυτής της τρίτης εταιρίας. Το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο (Bundesgerichtshof) εκτίμησε, ότι η έκδοση του δελτίου από την προσφεύγουσα αντέβαινε στις θεμιτές πρακτικές, επειδή η δημοσίευση στον τύπο επίδικων στοιχείων δεν ήταν δικαιολογημένη από τις εν γένει συναλλακτικές περιστάσεις στο συγκεκριμένο ζήτημα. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας (Bundesverfassungsgericht) επικύρωσε την παραπάνω απόφαση, υποστηρίζοντας ότι, όταν πρόκειται για την προώθηση οικονομικών συμφερόντων εντός του πλαισίου του ελεύθερου ανταγωνισμού, η ελευθερία της έκφρασης δεν υπερέχει άλλων εννόμων συμφερόντων. Η προσφεύγουσα εταιρία επικαλέστηκε παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ.

Η Επιτροπή στην Έκθεση της 18ης Δεκεμβρίου 1987 για την παραπάνω υπόθεση αναφέρει ότι: «Η επίτευξη ορισμένων συμφερόντων, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών συμφερόντων, δεν κείται εκτός της σφαίρας της ελευθερίας της έκφρασης. Η λειτουργία της δημοκρατίας εξαρτάται από την αλληλεπίδραση μιας μεγάλης ποικιλίας ομάδων συμφερόντων και η ικανοποίηση των οικονομικών συμφερόντων είναι σημαντική στο χώρο αυτό. Οι εκδόσεις των εργατικών σωματείων, των επαγγελματικών ενώσεων, καθώς και άλλες μορφές δράσης αναγνωρισμένων ή άτυπων ομάδων συμφερόντων προστατεύονται από τις εγγυήσεις της ελευθερίας της έκφρασης ακριβώς όπως και ο ανεξάρτητος τύπος» (παρ. 203). Στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 20ης Νοεμβρίου 1989 για την ίδια υπόθεση Markt Intern, περιλαμβάνονται μερικές γενικές παρατηρήσεις, χρήσιμες για να θεμελιωθεί η αρχή ότι ο εμπορικός λόγος - και ειδικότερα η διαφήμιση - προστατεύεται από το άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Είναι αλήθεια ότι το αντικείμενο της δίκης στην υπόθεση Markt Intern ήταν η ελευθερία έκφρασης του εκδότη και όχι του διαφημιστή ως τέτοιου. Ωστόσο, η ελευθερία έκφρασης του εκδότη στην ουσία αφορά τον εμπορικό λόγο, και η προσέγγιση του Δικαστηρίου γίνεται περισσότερο συναφής ως προς τη διαφήμιση, επειδή η γερμανική κυβέρνηση αμφισβήτησε την εφαρμογή του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Πράγματι, η Γερμανία ισχυρίστηκε ότι εξαιτίας του περιεχομένου του κρίσιμου δημοσιεύματος και της φύσης των δραστηριοτήτων της Markt Intern η επίδικη υπόθεση βρίσκεται εκτός του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Η διατύπωση και οι προθέσεις του εν λόγω δημοσιεύματος αποδείκνυαν, ότι δεν επιδίωκε να επηρεάσει ή να κινητοποιήσει την κοινή γνώμη, αλλά να «προωθήσει τα οικονομικά συμφέροντα ενός συγκεκριμένου ομίλου επιχειρήσεων». Κατά την άποψη της Γερμανίας «τέτοιες ενέργειες εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας της ελευθερίας άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας και της ελευθερίας του ανταγωνισμού, οι οποίες δεν κατοχυρώνονται από τη Σύμβαση».

Το Δικαστήριο δεν συμμερίστηκε τη γερμανική επιχειρηματολογία. Υπογράμμισε ότι το κρίσιμο δημοσίευμα, παρόλο που «απευθυνόταν σε ένα περιορισμένο κύκλο

εμπόρων και όχι στο κοινό γενικά, εντούτοις περιείχε κυρίως πληροφορίες εμπορικού χαρακτήρα. Αυτού του είδους οι πληροφορίες δεν είναι δυνατόν να εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 10 παρ. 1, το οποίο δεν θεσπίστηκε αποκλειστικά για συγκεκριμένες κατηγορίες πληροφοριών» (παρ. 26). Η διατύπωση που υιοθετεί το Δικαστήριο είναι σαφής αλλά πολύ γενική. Είναι βέβαιο ότι γνώμες και πληροφορίες εμπορικού περιεχομένου προστατεύονται από το άρθρο 10 ΕΣΔΑ, αλλά η διαπίστωση αυτή του ΕΔΔΑ σχετίζεται αορίστως με τον εμπορικό λόγο και όχι ειδικά με την διαφήμιση. Σε κάθε περίπτωση το εννοιολογικό περιεχόμενο της σχετικής σκέψης του ΕΔΔΑ υπήρξε αρκετά ευρύ, ώστε να θεωρείται η απόφαση Markt Intern πρωτοπόρα για την προστασία της διαφήμισης. Στην απόφαση του της 22ας Μαΐου 1990 στην υπόθεση Autronic AG κατά Ελβετίας το Δικαστήριο έκρινε ότι επιχειρήσεις που ασκούν εμπορική δραστηριότητα, δικαιούνται να επικαλούνται, το άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε στην απαγόρευση της δημόσιας επίδειξης των τεχνικών δυνατοτήτων μιας παραβολικής κεραίας. Μια τέτοια επίδειξη προφανώς είχε εν μέρει διαφημιστικό χαρακτήρα: άμεσος στόχος της ήταν η πώληση κεραιών. Το γεγονός αυτό δεν εμπόδισε το Δικαστήριο να εφαρμόσει το άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Περισσότερο σαφές ήταν το συμπέρασμα του Δικαστηρίου στην απόφαση του της 28ης Μαρτίου 1990 στην υπόθεση Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας. Στην εν λόγω υπόθεση, που είχε ως αντικείμενο παρεμβάσεις σε καλωδιακή αναμετάδοση ραδιοφωνικών προγραμμάτων, το Δικαστήριο παρέπεμψε στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ, μολονότι οι εκπομπές ήταν κυρίως προγράμματα ελαφράς μουσικής και διαφημιστικών μηνυμάτων. Το Δικαστήριο έκρινε ότι «οι ραδιοφωνικές εκπομπές τέτοιων προγραμμάτων, συμβατικές ή καλωδιακές, καλύπτονται από το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στις δύο πρώτες φράσεις του άρθρου 10 παρ. 1, χωρίς να παρίσταται ανάγκη να γίνει διάκριση ανάλογα με το περιεχόμενο των προγραμμάτων» (παρ. 55). Στην πρόσφατη νομολογία της, η Επιτροπή φαίνεται να θεωρεί ως δεδομένο ότι η διαφήμιση προστατεύεται από το άρθρο 10 ΕΣΔΑ. Στην απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 1991 για το παραδεκτό της με αριθμό 16632/90 προσφυγής Colman κατά Ηνωμένου Βασιλείου η Επιτροπή επιβεβαίωσε ότι: «Ο προσφεύγων δικαιούται να ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης του άρθρου 10 ... Και τούτο επειδή επί τρία χρόνια ο προσφεύγων όντως εμποδίστηκε να διαφημίσει το ιατρικό του επάγγελμα, με αποτέλεσμα να στερηθεί τα προς το ζην ... Οι περιορισμοί του Γενικού Ιατρικού Συμβουλίου για τη διαφήμιση των ιατρών συνιστούν επέμβαση στην ελευθερία έκφρασης του προσφεύγοντα, αφού ο εμπορικός λόγος προστατεύεται από το άρθρο 10 παρ. 1 της Σύμβασης».

Παρά την προϊούσα προσχώρηση των οργάνων της ΕΣΔΑ στην αντίληψη της προστασίας του εμπορευματικού λόγου από το άρθρο 10 της Σύμβασης, σε όλη την νομολογία που εκτέθηκε παραπάνω δεν σημειώνεται σαφής και οριστική θέση ως προς τη θέση της διαφήμισης στο πεδίο εφαρμογής της παραπάνω διάταξης. Ο νομικός ορίζοντας εκκαθαρίστηκε μόλις το 1994 με την Έκθεση της Επιτροπής και την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Casado Coca κατά Ισπανίας. Η υπόθεση αφορούσε τη λήψη πειθαρχικών μέτρων κατά του προσφεύγοντα, που είναι δικηγόρος, από τον Δικηγορικό Σύλλογο της Μπαρτσελόνα, λόγω δημοσίευσης σε διάφορες εφημερίδες καταχωρίσεων που περιείχαν τα στοιχεία του και τα αντικείμενα εξειδίκευσής του. Η ΕΕΔΑ κατ' αρχάς, με την απόφαση της 2ας Δεκεμβρίου 1991, έκρινε ως παραδεκτή την υπ' αριθ. 15450/89 προσφυγή του Casado Coca. Η Επιτροπή έκρινε ότι η πειθαρχική ποινή, που επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα αποτελεί προσβολή του δικαιώματός του για ελευθερία της έκφρασης, εφόσον, σύμφωνα με την Επιτροπή, οι πληροφορίες εμπορικού περιεχομένου δεν βρίσκονται έξω από το πεδίο προστασίας του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Η Επιτροπή άλλωστε είχε και

προηγουμένως καταλήξει σε ανάλογο συμπέρασμα σε σχέση με πειθαρχική επίπληξη, που απήγγειλε ο Δικηγορικός Σύλλογος της Στουτγάρδης σε ένα Γερμανό δικηγόρο, ο οποίος είχε ταχυδρομήσει μια ανοιχτή επιστολή, διαφημιστική του γραφείου του, σε διάφορα πρακτορεία είσπραξης χρεών . Ωστόσο, κατά την υιοθέτηση της Έκθεσης της για την υπόθεση Casado Coca η Επιτροπή διχάστηκε. Η Έκθεση της 1ης Δεκεμβρίου 1992, με την οποία διαπιστώνεται παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, υιοθετήθηκε με την ψήφο του Προέδρου και ψήφους εννέα κατά εννέα. Το Δικαστήριο με την απόφαση του της 24ης Φεβρουαρίου 1994 υπήρξε για πρώτη φορά κατηγορηματικό στην άποψη του, ότι η διαφήμιση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Κατ' αρχάς το ΕΔΔΑ υπενθύμισε ότι «το άρθρο 10 εγγυάται την ελευθερία έκφρασης σε όλους («παν πρόσωπο»- «everyone»). Δεν γίνεται οποιαδήποτε διάκριση στη διάταξη ως προς το εάν η μορφή του επιδιωκόμενου με την έκφραση σκοπού είναι κερδοσκοπική ή μη» (παρ. 35). Στη συνέχεια το Δικαστήριο αναφέρθηκε ότι από τη νομολογία του θεωρήθηκε προστατευόμενη η έκφραση, μεταξύ άλλων, ακόμα και διαφημιστικών μηνυμάτων που μεταδίδονταν με καλωδιακή ραδιοφωνία και έκρινε (παρ. 37) ότι το άρθρο 10 ΕΣΔΑ είναι εφαρμοστέο in casu .

IV. Συμπερασματικές κρίσεις

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος της ελευθερίας της έκφρασης, κυρίως στα δημοκρατικά πολιτεύματα, γεγονός που αναγνωρίζεται τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Κατοχυρωμένη σε όλα τα εθνικά Συντάγματα και σε διεθνείς Συνθήκες αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα δικαιώματα, άμεσα συνδεδεμένο με την ανθρώπινη αξία, που αναγνωρίζεται υπέρ όλων, χωρίς διακρίσεις. Η επίκληση, όμως και η εφαρμογή του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης δεν θα μπορούσε, σε καμία περίπτωση, να είναι απεριόριστη, καθώς πολλές φορές συγκρούεται με δικαιώματα των άλλων και με αξίες αναγνωρισμένες στην έννομη τάξη, όπως τα χρηστά ήθη, η δημόσια ασφάλεια, η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Περιορισμοί επιβάλλονται επίσης και χάριν ειδικών κυριαρχικών σχέσεων, στις οποίες εντάσσονται κάποιες ομάδες πολιτών, υπό συγκεκριμένη ιδιότητά τους.

Η νομολογία των ελληνικών και ευρωπαϊκών δικαστηρίων έχει διαπλάσει το περιεχόμενο της ελευθερίας της έκφρασης και τα είδη και τις προϋποθέσεις που απαιτούνται, προκειμένου να υποστεί τους εκάστοτε περιορισμούς. Κυρίως σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κατ' αντίθεση με την ελληνική έννομη τάξη, γίνονται τα πρώτα βήματα, ώστε να διευρυνθεί το προστατευτικό της πεδίο και να υπαχθεί σ' αυτό και η προστασία της ελευθερίας της διαφήμισης, ακόμα και αυτής με κερδοσκοπικό χαρακτήρα.

V. Σχετική Νομολογία

- ΕΔΔΑ 24.2.2997, υπόθεση De Haes and Gijssels, Αντίκειται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ καταδίκη δημοσιογράφων σε αποζημίωση, επειδή είχαν κατηγορήσει δικαστικούς λειτουργούς για παράβαση καθήκοντος και μεροληψία σε μια σειρά από άρθρα τους.
- ΑΠ 788/2000
- ΑΠ 1241/1976, Η ελευθερία έκφρασης δεν περιέχει και την ελευθερία αναγραφής συνθημάτων σε ξένους τοίχους.
- ΕΔΔΑ 2.5.2000
- Τριμ. Διοικ. Πρωτ. Αθηνών 17081/1996, Δηλώσεις συνδικαλιστή αστυνομικού για θέματα υπηρεσιακής εξέλιξης και μισθολογίου και η εκ μέρους του κριτική της στάσης της ηγεσίας της Αστυνομίας καλύπτονται από το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος, εφόσον δεν θίγονται υπηρεσιακά απόρρητα και τηρείται η επιβαλλόμενη γλωσσική εγκράτεια, ευπρέπεια και καλή πίστη.
- ΑΠ 838/1977, Μόνο έντυπα και αφίσες που εκφράζουν και διαδίδουν ιδέες προστατεύονται κατά το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος.
- ΑΠ 355/1965, Πταισμ. Χίου 537/1976, Πταισμ. Λάρισας 3058/1976, Πταισμ. Γιαννιτσών 1022/1976, Αντίκειται στο άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος η αξίωση άδειας της αστυνομικής αρχής για την κυκλοφορία και επικόλληση εντύπων, πολιτικού περιεχομένου, σε δημόσιους χώρους.
- Μον. Πλημ. Κομοτηνής 197/1997
- Ολ. ΑΠ 94/1963
- ΕΔΔΑ 7.12.1976 υπόθεση Handyside
- ΑΠ 915/1979
- Ολ. ΑΠ 170/1977
- ΑΠ 1208/1976
- ΑΠ 636/1978
- ΑΠ 873/1976
- ΑΠ 6531/1982
- ΑΠ 920/1980
- ΑΠ 782/1979
- ΑΠ 1052/1981
- ΑΠ 1015/1981
- Τριμ. Εφ. Αθηνών 5280/1981
- Τριμ. Πλημ. Αθηνών 44203/ 1980
- Ολ. ΑΠ 1463/1981
- ΑΠ 794/1976
- ΕΔΔΑ 26.4.1976 υπόθεση Sunday Times
- Μον, Πρωτ, Ιωαννίνων 215/1976
- Μον. Πρωτ. Αθηνών 2304/1976
- Ολ. ΑΠ 926/1980
- ΑΠ 656/1978

- Τριμ. ΕΦ. Αθηνών 8098/1976
- ΣτΕ 1550/1984. Υπόθεση καθηγητή λυκείου Γρεβενών.
- ΣτΕ 536/1955
- Εφ Αθηνών 8796/1988
- Ολ. ΑΠ 1341/1993
- ΑΠ 794/1976
- ΑΠ 391/1977
- ΑΠ 266/1978
- Ανώτατο Δικαστήριο ΗΠΑ (Supreme Court) 24.2.1998 υπόθεση Hustler v. Falwell
- ΕΔΔΑ 1.7.1997, υπόθεση Oberschlink κατά Αυστρίας
- ΑΠ 167/2000
- Εφ. Αθ. 99751086
- Διοικ. Πρωτ. Αθ. 16280/1995
- Πολ. Πρωτ. Αθ. 709/1999
- Μον. Πλημ, Κομοτηνής 147/1977
- Ολ. ΑΠ 926/1980
- ΣτΕ 2209/1977, Ειδικές κυριαρχικές σχέσεις, προμήθεια και ανάγνωση εφημερίδων από στρατιωτικό.
- ΣτΕ 1802/1986
- ΣτΕ 780/1981
- ΣτΕ 3820/1990
- ΣτΕ 2209/1977
- ΑΠ 1684/1986
- ΕΔΔΑ 26.9.1995, υπόθεση Vogt κατά Γερμανίας
- Ολ. ΑΠ 4/1991
- ΣτΕ 720/1983
- ΣτΕ 652/1994
- ΣτΕ 452/1995
- ΑΠ 1241/1976
- ΑΠ 13/1999, υπόθεση λεξικού του καθηγητή Μπαμπινιώτη
- ΕΔΔΑ απόφαση Church of Scientology κατά Σουηδίας
- ΕΔΔΑ απόφαση της 25ης Μαρτίου 1985 Barthold Markl Intern Verlag GmbH και K. Beerman κατά Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας
- Απόφαση του ΕΔΔΑ της 20ης Νοεμβρίου 1989 για την ίδια υπόθεση Markt Intern
- ΕΔΔΑ απόφαση της 22ας Μαΐου 1990 στην υπόθεση Autronic AG κατά Ελβετίας
- ΕΔΔΑ απόφαση της 28ης Μαρτίου 1990 στην υπόθεση Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας.
- ΕΔΔΑ απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 1991 για το παραδεκτό της με αριθμό 16632/90 προσφυγής Colman κατά Ηνωμένου Βασιλείου
- ΕΔΔΑ απόφαση στην υπόθεση Casado Coca κατά Ισπανίας
- ΕΔΔΑ απόφαση Louizidou n Turkey (1978)

VI. Βιβλιογραφία

- Π. Δαγτόγλου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1991

- Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2002
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Θ΄ έκδοση, Αθήνα 2001
- Ιωάννης Κ. Καράκωστας, Το δίκαιο των ΜΜΕ, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2003
- Β. Βενιζέλος - Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Πρακτικά θέματά συνταγματικών δικαιωμάτων και συνταγματικών ελευθεριών, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1993
- Π. Ι. Παραράς, Σύνταγμα και ΕΣΔΑ, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2001
- Ευ. Κρουσταλάκη, Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, Α΄ Συνέδριο Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Η ελευθερία της συνείδησης και η ελευθερία της γνώμης και πληροφόρησης στα πολιτικά και ποινικά δικαστήρια, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1986

Internet

- Lawdb.intrasoftnet.com
- www.dsa.gr